

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste Instituut
Etnoloogia osakond

Oskar Poll
Fotonäitus “Isa, ma lasin endale linnu teha” - Tätoveerimisest
Nõukogude Eestis
Magistriprojekt

Juhendaja: PhD Aimar Ventsel

Tartu 2022

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et olen koostanud käesoleva magistriprojekti katusteksti iseseisvalt ning toonud korrektselt välja teiste autorite panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi etnoloogia, folkloristika ja rakendusantropoloogia magistriprojekti nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Oskar Poll

19.05.2021

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Tätoveerimise ajaloost Eesti aladel	7
1.1. Sunniviisiline märgistamine	7
1.2. Vabatahtlik märgistamine	9
1.2.1. Tätoveerimine Eesti aladel Vene keisririigi koosseisus	11
1.2.2. Tätoveerimine Eesti Vabariigis 1918 – 1940	13
1.2.3. Nõukogude Eesti (1940-1991)	18
2. Materjali kogumise ja esitamise meetodid	21
2.1. Välitööprotsess	21
2.2. Osalusvaatlus	24
2.3. Visuaalne etnograafia	25
2.4. Eetilised aspektid	27
3. Tätoveerimine Nõukogude Eestis: Materjali analüüs	29
3.1. Kes lasid ennast tätoveerida ja kus?	29
3.2. Tätoveerimise protsess ja materjalid	31
3.3. Tätoveerimise põhjused	33
3.4. Tätoveerimisel kasutatavad motiivid	35
4. Fotonäituse “Isa, ma lasin endale linnu teha!” tööprotsess	38
4.1. Näituseni jõudmise protsess	38
4.2. Näituse kontseptsioon	40
4.3. Sihtgrupp	42
4.4. Toimumiskoht ja kujundus	42
4.5. Eelarve ja rahastus	43
Kokkuvõte	44
Kasutatud kirjandus:	47
Summary	53

Sissejuhatus

Minu magistriprojektiks on etnograafiline fotonäitus pealkirjaga „Isa, ma lasin endale linnu teha!“ Eesti Rahva Muuseumis (näitus on avatud 18.05 - 24.07.2022). Näituse pealkiri on viide 1977. aastal Nõukogude Eestis valminud episoodfilmile “Karikakramäng”, täpsemalt kolmandale episoodile “Tätoveering” (režissöör Peeter Simm), kus Arvo Kukumäe tegelane Margus eksponeerib oma uut tätoveeringut konstaablist isale antud lause saatel. Näitus keskendub tätoveerimisele Nõukogude Eestis ning väljundiks on fotod, millele lisanduvad selgitavad tekstid. Piltidel on dokumenteeritud Eestis elavate eri rahvustest ja erineva taustaga inimeste nõukogude võimu perioodil tehtud tätoveeringud.

Magistriprojekti uurimisprobleemiks on teadmatus tätoveerimise ajaloo ja kultuuri osas Nõukogude Eestis ning varasemas uurimisloos keskendumine ainult kriminaalsetele tätoveeringutele. Uurimuse meetodiks on nõukogudeaegsete mälestuste, informatsiooni ja fotode kogumine ning nende põhjal tätoveerimise kirjeldamine Nõukogude Eestis. Põhjus, miks antud uurimuse raames olen keskendunud nõukogude perioodi tätoveeringutele on asjaolu, et neid kandev põlvkond on kadumas ning nendega koos on kadumas nende tätoveeringud ja isiklikud lood. Samas on antud põlvkond veel piisavalt kättesaadav, et neilt informatsiooni näost näkku suhtlemisel hankida. Keskendumine Eestis olevatele kehakaunistustele annab parema ülevaate inimestest ning nende suhtumisest tätoveeringutesse nõukogude ajal, mis omakorda aitab paremini mõista ka tänapäevase tätoveerimise kultuuri arengut. Samuti on võimalus uurimuse põhjal teada saada, millised inimesed end tätoveerida lasid, kust tätoveeringuid saadi, miks ja kuidas neid tehti. See kõik omakorda aitab luua paremat pilti tätoveeringute ajaloost Eestis, mida on siiani väga vähe uuritud, pöörates tähelepanu enamasti vaid tätoveeringute tegemisele vanglates.

Projekti alguseks võib lugeda minu 2019. a bakalaureuseõppe lõputööd Eesti Kunstiakadeemia „TASE 19“ lõputööde näitusel, kus esitasin materjali samuti fotodena, kuid siis keskendusin ainult kätele tehtud tätoveeringutele. Materjali oli tolleks hetkeks üldiselt vähe (olin pildistanud umbes 15 informandi tätoveeringuid)

ning kuna alustasin projekti kevadel ja esitasin paar nädalat enne suve, olid inimesed riietega rohkem kaetud ning nähtaval olid enamasti ainult kätel olevad tätoveeringud. Kuna tundsin, et tahan selle projektiga edasi tegeleda ning mõistsin, et mul puuduvad teoreetilised tööriistad antud teemaga süvitsi töötamiseks, otsustasin minna etnoloogiat/antropoloogiat õppima.

Magistriprojekti uurimisteema valiku peamiseks põhjuseks oli kindlasti asjaolu, et olen ise rohkelt tätoveeritud ja töotan kuuendat aastat elukutselise tätoveerijana ning seetõttu on selles projektis seotud nii minu tööalane huvi kui ka üldine peaaegu fanaatiline huvi kõige tätoveerimist ja märgistamist puudutava vastu.

Chris William Martin on oma raamatus „*The Social Semiotics of Tattoos*“ väitnud, et kuigi tätoveering kannab endas mitmeid ja sügavaid tähendusi indiviidi jaoks enese kohta, on tätoveeritud indiviidiks saamise protsess kollektiivse ajaloo ja kultuuriliste tegevuste tulemus (Martin, 2018: 160). Seega saades ise nn tätoveeritud indiviidiks, hakkasin märkama tätoveerimisega kaasnevat levinud arvamusi Eestis - „tätoveeringuid teevad vaid vangid“, „nahk on raisus“ (ütlus, mis on samuti pärit episoodfilmist „Karikakramäng“), „see on venelaste komme“ jne. Seda kõike eriti Nõukogude Eesti ajal kasvanud inimestelt, kuna nende kollektiivne kultuuriline kogemus seostas tätoveeringuid ja tätoveeritud inimesi marginaalsete gruppidega.

Väljaspool akadeemilist ringkonda on nõukogude vangide tätoveeringud lääne kultuuriruumis saavutanud märkimisväärse populaarsuse, alustades erinevate raamatutega nagu näiteks Danzig Baldaevi kolme osaline „*Russian Criminal Tattoo Encyclopaedia*“, mille esimene osa avaldati Inglismaal 2004. aastal ja viimane 2008. aastal. Samuti paljude filmidega, kus on vangide tätoveeringutele rõhk pandud, näiteks David Cronenbergi 2007. aasta film „*Eastern promises*“ ja Peter Weiri 2010. aasta film „*The way back*“. Küll aga on kõrvale jäetud kõik ülejäänud isikud, kes lasid oma ihu kaunistada väljaspool kriminaalseid kogukondi, mis omakorda on aidanud kaasa arusaamale nagu Nõukogude Liidus oleksid lasknud ennast tätoveerida ainult kriminaalid.

Minu magistriprojekti eesmärgiks on paremini mõista tätoveerimise ajalugu ja kultuuri Eestis nõukogude perioodil, mistõttu olen materjali kogumiseks ja analüüsimiseks püstitanud järgmised küsimused:

1. Kes lasid ennast tätoveerida Nõukogude Eestis?
2. Mis olid tätoveerimise põhjusteks ning kust tulid kasutatud motiivid?
3. Kus ja millal tätoveerimise protsess toimus?
4. Kuidas nägi tätoveerimise protsess välja ja kes olid tätoveerijad?

Kõikidele püstitatud küsimustele soovin anda vastuseid näitusel eksponeeritud fotode ning neid selgitavate tekstide abil. Lõputöö väljundiks valisin fotonäituse, kuna leian, et tätoveeringute visuaalset keelt on kõige parem edasi anda läbi visuaalsete meetodite, ilma et sealt läheks liialt kaduma vajalikku informatsiooni, mis võiks juhtuda visuaalse materjali tõlkimisel kirjalikuks.

Katustekstis loon näitusele kontekstuaalse tausta, tutvustades tätoveerimise kultuuri arengut Eesti aladel ning näidates seeläbi, kuidas varasem tätoveerimise ajalugu Eesti aladel ja Nõukogude Liidus on mõjutanud Nõukogude Eesti tätoveerimise kultuuri ning selle kombeid ja tavasid. Ühtlasi kirjeldan magistriprojektis kasutatud meetodeid, esitan kogutud materjali valikulise analüüsi ja reflekteerin kogu tööprotsessi üle.

1. Tätoveerimise ajaloost Eesti aladel

Järgnevalt annan ülevaate tätoveerimise ajaloost Eesti aladel, et luua vundament Nõukogude Eesti tätoveerimise kultuurile. See võimaldas põhjalikumalt tõlgendada välitöödelt pärinevat empiirilist materjali ning mõista seal esinevaid erinevaid fenomene. Samuti aitas ajaloo uurimine valida, mõista ja kontekstualiseerida näitusel eksponeeritud materjali.

Ajalooline ülevaade algab sunniviisiliste märgistamisega (sealhulgas nii „*branding*“ ehk märgistamine kui ka tätoveerimine) Vene Keisririigi ajal, millest arenes hilisem Nõukogude Liidu tätoveerimise kultuur vanglates. Seejärel tutvustan nn vabatahtlikku tätoveerimist alates 19. sajandi merereisidest, kust pärinevad esimesed andmed seoses tätoveerimisega Eesti aladelt. Järgneb Eesti Vabariigi (1918-1940) aeg, mida võrdlen samal ajal Nõukogude Liidus toimuvaga selleks, et mõista antud riikides esinevaid erinevusi ja sarnasusi. See omakorda võimaldab välja tuua, millised tätoveerimise kultuuri osad tulid Nõukogude Liidust koos okupatsiooniga, ning millised olid Eesti aladel varasemalt. Ajalooline osa lõpeb Nõukogude Eesti aegsete (1944-1991) materjalide tutvustamisega.

1.1. Sunniviisiline märgistamine

Läbi inimajaloo on sunniviisilisi märgistamisi kasutatud üle maailma karistuslikul või riikliku omistamise eesmärgil. Juba Rooma impeeriumis kasutati tätoveerimist karistamiseks, millega kaasnevalt märgistatud kaotasid kõik oma õigused, oma vara, oma vabaduse (Gustafson, 2000: 22). Venemaa Keisririigis karistati kõikidesse ühiskonnakihtidesse kuuluvaid isikuid kehaliste karistuste ja moonutamistega - piitsahoovid, erinevad märgistamised ning ninasõõrmete rebestamine (Schrader, 2000: 174). Riikliku omistamise eesmärgil algatas Peeter I 1712. aastal ukaasi, kus ta käskis kõikidele desertööridele tätoveerida risti vasakule käele. Seadus võeti vastu ning tehti avalikuks 1715. aastal, kuid tühistati mõne aasta pärast, kuna sellega kaasnes süütute inimeste märgistamine ning peksmine (Ibid., 180).

Abby M. Schrader on oletanud, et Peeter I sai desertööride tätoveerimisest mõtte alustada kinnipeetavate märgistamist Vene keisririigi sümboli, kotkaga. Kinnipeetavaid märgistati kuuma rauaga, mis oli täidetud väikeste nõeltega ning pärast põletamist hõõruti nõeltest tekkinud aukudesse püssirohtu, et märgistus oleks igavene. 1753. aastal kehtestati sundmärgistamine üle Venemaa Keisririigi ning asendati kõik eelnevad märgid, sealhulgas kotka kujutis, erinevate akronüümidega. Kriminaale, kes olid eelnevalt mõistetud hukkamisele, karistati nüüdsest avalikult piitsutamise, ninasõõrmete rebestamise ning märgistamisega põskedele ja otsaette tähtedega „BOP“ (vene keeles “varas”), mis määras nende staatuse ühiskonnas kriminaalina (Ibid., 180). Samuti hakati märgistusi kasutama hulguste ja põgenike jaoks (Ibid., 181). Balti kubermangus märgistati kindlustesse sunnitööle saadetuid (Must, 2012: 221).

Märgistamine järgnes piitsutamisele ainult meessoost isikutele, kes olid korda saatnud raskema kuriteo nagu mõrv või röövimine (Kask, 1988: 89). Naisi ei märgistatud, kuna usuti, et naised üritavad vähem põgeneda (Schrader, 1977: 614). Samuti vabastati 1785. aastast alates kõrgklass kehalistest karistustest (Kollmann, 2006: 562). Eesti aladelt on teada märgistamist kirjeldav juhtum 1792. aastast, kui tapeti Johann Gustav Tardel. Suurima karistuse sai Ado Juhan - kõigepealt 30 vitsahoopi, seejärel põletati talle põskedele ja otsaette “BOP” ning rebiti puruks ta ninasõõrmed. Pärast seda aheldati ta ketti ja saadeti eluaegsele sunnitööle Daugavgrivasse (Kask, 1988: 89). Ei ole teada, kui levinud oli märgistamine karistuse otstarbel Eesti aladel, kuid arvestades 1801. aasta juhtumit, kus Udeva mõisa mehed Juri Jurisson, Tago Mart ja Vedro Mihkel tapsid Norra mõisa valitseja Talcheni ning nende karistamise käigus avastati, et Eestimaa kubermangus puudus märgistamiseks vajalik meister (Must, 2012: 211-222), siis võib arvata, et Eesti aladel ei olnud 19. sajandi algul veel märgistamine karistamise otstarbel nii tugevalt juurdunud kui ülejäänud Venemaa keisririigis.

1845. aasta regulatsioonidega võeti kasutusele uued pressi otsad erinevate akronüümidega, sõltuvalt karistuse liigist. Näiteks sunnitööle saadetuid märgistati lühendiga KAT ehk *каторжник*, eesti k. sunnitööline/süüdimõistetud (Kollmann, 2006: 562). Kuigi ka mujal Euroopas oli kurjategijate sunniviisiline märgistamine levinud, ei olnud kuskil tegemist nii suure ettevõtmisega, kui seda on olnud Vene impeeriumis

läbi aegade, kus kasutati märgistamist inimeste kontrollimiseks ning identifitseerimiseks. Samuti näidati sellega, et märgistatud isik kuulub riigile (Schrader, 2000 :174). Kuni 1863. aastani käis sunnitööle mõistmise juurde ihunuhtlus ja sunniviisiline märgistamine (Must, 2012: 253).

Hulgused ja kinnipeetavad hakkasid kasutama riigipoolseid sunniviisilisi märgistusi enese sotsiaalsete staatuste piiritlemiseks ning grupiidentiteedi loomiseks nii Venemaa keisririigis kui ka Nõukogude Venemaal (Schrader, 2000: 182). Hulgised tundsid uhkust oma märgistuste üle, mis kinnitasid nende staatust vangla hierarhias, isiku armid ja märgistused määrasid tema prestiiži kaaslaste seas. Seetõttu pole imestada, et hulgused arendasid asja edasi ning hakkasid ennast vabatahtlikult tätoveeringutega märgistama, et kinnitada oma kohta allilmas veel rohkem. Iseenese märgistamise kaudu pöörasid hulgused ümber võimusuhted, mis markeerisid nende sotsiaalset võõrandumist ühiskonnast, uhkuse ja kokkukuuluvuse sümboliteks (Ibid., 185).

1.2. Vabatahtlik märgistamine

Tätoveerimise traditsioonid Euroopas on üle maailma tätoveerimist praktiseerivate kultuuride hulgast kõige enam mütologiseeritud ja valesti mõistetud (Angel, 2017: 107). Matt Lodder on väitnud, et tätoveerimine on läänes olnud alati (ja jääb) marginaalseks ning selekteeritud praktikaks, samal ajal ka praktikaks, mis on alati eksisteerinud ühel või teisel tasemel ja alati keerulisemalt, nüansirikkamalt ning mitmekesisemalt kui ükski professionaalne ajaloolane on seni teadvustanud (Lodder, 2022: 26).

Enne kui Euroopas tekkis müüt, et tätoveeringuid teevad ühiskonnas ainult kriminaalsed isikud, oli tätoveerimine enim levinud meremeeste seas ning teadaolevalt ei surnud tätoveerimine Euroopas kunagi välja, vaid oli enamasti praktiseeritud ning seostatud madalamate klassidega (Dye, 1989: 520). Nende hulka kuulusid ka meremehed. Sinclair on välja toonud, et 90% Skandinaavia (Rootsi, Norra ja Taani) süvavee meremeestest olid tätoveeritud ning et see oli nende seas vana traditsioon (Sinclair, 1908: 367). Kuigi protsendiline väärtus on küsitav, kuna Sinclair pole välja toonud protsendi päritolu, siis on see ikkagi oluline, kuna tõstatab

küsimuse, et mis momendist tekkis tätoveerimise traditsioon Skandinaavia meremeeste seas ja kas Eesti meremehed olid ka tiheda Läänemere ühenduse tõttu sellest traditsioonist mõjutatud.

Mitmed uurijad on varasemalt väitnud, et tätoveerimine Euroopas suri ristiusu mõjul välja ning puhkes taas õitsele koos James Cooki 1769. a. ekspeditsiooniga Kaug-Idasse ja Okeaniasse (Ebensten, 1953: 14; Brain, 1979: 52; Sanders, 1989: 14). Kuigi Cooki ekspeditsioon mõjutas tätoveerimise populaarsust anglo-ameerika kultuuris ning tõi kaasa termini „*tattoo*“ ehk eesti k tätoveering, siis on teada mitmeid tätoveerimise ning tätoveeritud pärismaalastega seotud juhtumeid Euroopas enne Cooki reisi. Näiteks 1722. aastast, kui Saksimaa valitseja August Tugev (August II) ostis kaks väidetavat Brasiilia päritolu isikut, kes olid tätoveeritud ning võttis nad enda õukonda, kus nad ristiti 1725. aasta 6. oktoobril nimedega Friedrich Christian ja August Christian. Mõlemad isikud saadeti hilisemalt kinkidena Vene tsaarile Peterburisse (Oettermann, 2000: 195). Samuti, nagu on mainitud eelnevas peatükis “Sunniviisiline märgistamine”, kasutas Peeter I tätoveerimist desertööride märgistamiseks 1712. aastal, seega ei olnud tätoveerimine kindlasti Euroopas tundmatu, vaid sellel olid enamasti teised eesmärgid. Üheks selliseks eesmärgiks oli oma usu kinnitamine läbi oma keha märgistamise. Ristiusu palverändurid, kes rändasid 17. sajandil nii Jeruusalemma (Lithgow, 1906: 253) kui Itaaliasse (Tatuaggi Lauretani, 2020), lasid oma keha kaunistada erinevate kristlike sümbolitega.

Tätoveerimise lugu läänemaailmas on suuresti vormitud näidete poolt, mis on nähtaval institutsionaalsete arhiivide kollektsioonides, milleks on enamasti andmed ja fotod, mis on kogutud sõjaväes või vanglates, või kuulsuste ja teiste tähtsate tegelaste päevikutes või aruannetes (Lodder, 2022: 32), tekitades seetõttu pooliku ja osalise ettekujutuse tätoveerimisest Euroopa ajaloos. Prantsuse ajaloolane Alain Corbin on intervjuus Marek Tammega väitnud, et meil ei ole võimalik midagi teada saada 19. sajandi lihtinimese kohta, kui ta ei ole just olnud kurjategija või heategija (Tamm, 2007: 62). Sellest lähtudes on arusaadav, miks on raskendatud või peaaegu et võimatu leida informatsiooni lihtinimeste tätoveerimise kommetest ning miks suur osa allikaid on seotud kurjategijatega (erinevad tagaotsimiskuulutused), mistõttu võib jääda esialgne mulje nagu oleks tätoveeringuid leidunud vaid kriminaalsetes

ringkondades, kuigi see ei olnud. Seda illustreerivad järgmistes alapeatükkides esitatud erinevad allikad.

1.2.1. Tätoveerimine Eesti aladel Vene keisririigi koosseisus

Ei ole täpselt teada, millal hakkasid kriminaalid ennast Eesti aladel vabatahtlikult märgistama, kuid juba 1864. aasta ajalehes leidub kuulutus, kus otsitakse taga Heinrich Gutzmeri, kelle vasaku käe siseküljel on märgistused rist, kolmnurk ja mõõgad ning parema käe siseküljele on ankur tätoveeritud (Anordnungen und..., 1864). Tähelepanu peab pöörama sellele, et tihti olid kriminaalide tätoveeringute motiivid mõjutatud meremeeste omadest ning levinumateks, sarnaselt meremeestele, olid ankrud, südamed ja ristid. Samuti seostasid inimesed tätoveeringuid eelkõige meremeestega (vähemalt Eesti aladel) nagu tõestavad erinevad tagaotsimiskuulutused, ajalehtede ja ajakirjade artiklid ning nende pealkirjad aastatest 1864-1917. Näiteks 1891. a 21. juunil ilmunud tagaotsimiskuulutuses kasutatakse tätoveeringute sünonüümina mõistet „*матросские знаки*“, eesti k meremeeste/madruste märgid (Розыски, 1891). Seega võib väita, et Eestis oli meremeeste tätoveerimise kultuur aluseks kurjategijate omale, mida kriminaalid mugandasid ning täiustasid oma arusaamade järgi. Juba 1900. aastal võib leida vägivalda õhutavaid motiive, mis eristuvad meremeeste omadest sümbolismi ja motiivide valiku poolest. Näiteks Volmari kreisist, Liivimaa kubermangust pärit kurjategija Mihhail Volkovi paremale käele oli tätoveeritud alasti naine ning tema kõrvale mees, kellel ühes käes oli nuga ja teises inimese pea (Розыски, 1900). Antud tätoveering, mis hilisemal Nõukogude Liidu perioodil ei oleks nii eriline, on eriline omas ajas, kuna see erineb tavalistest merega seotud motiividest nagu ankrud ja laevad ning avaldab selle kandja vägivaldseid vaateid ümbritseva maailma vastu.

Esmaseid seoseid meremeeste ja tätoveerimise vahel leiab Eestil aladelt baltisakslaste seast. Adam Johann von Krusenstern käis aastatel 1803-1806 ümbermaailmareisil purjelaevadega “Nadežda” ja “Neva”. Temaga koos reisis ka teisi baltisakslasi nagu Otto von Kotzebue, Moritz von Kotzebue, Fabian Gottlieb von Bellingshausen ning ka vene aristokraat Fjodor Ivanovič Tolstoi. Kui Krusenstern

oma meeskonnaga 1804. aastal Nuku Hiva saarele jõudis, võttis üks oskuslik tätoveerija koha sisse laeval ning peaaegu kõik laeva meremehed lasid enda keha tätoveerida (Krusenstern, 1813: 156). Tätoveerija oli töötanud hommikust õhtuni ning tätoveeringu said nii Hermann Ludwig von Löwenstern, Fjodor Tolstoi kui ka Krusenstern ise, kes lasi käele tätoveerida oma naise Julia nime (Löwenstern, 2003: 96-98). Pole teada, kui palju mõjutasid Krusensterni ja tema meeskonna ümbermaailmareisil saadud tätoveeringud üldist tätoveerimise kultuuri ja harjumusi Vene keisririigis, kuid võib arvata, et mingisugune mõju neil oli. Elena Govor on väitnud, et Vene meremehed, erinevalt Euroopa ja Ameerika meremeestest, ei olnud 19. sajandi alguseks veel tätoveerimise moega kokku puutunud, seda Venemaa üldise isolatsiooni tõttu ning et esimesed kokkupuuted tulid just nimelt Nuku Hiva saarelt (Govor, 2010: 151). Samas olid Vene meremehed kindlasti varasemalt kokku puutunud teiste riikide meremeestega, kasvõi Läänemere ühenduse tõttu. Seega ei tohiks Krusensterni reisile, sarnaselt James Cooki varasemale ekspeditsioonile, tätoveeringute populariseerimise osas Vene keisririigis liialt tähtsust omistada.

A.T. Sinclair on väitnud, et tätoveerimise komme oli Venemaal üldiselt tundmata, välja arvatud meremeeste seas (Sinclair, 1908: 370), kuid nii must-valge see ei olnud. Tätoveerimine oli kindlasti kõige laialdasemalt levinud meremeeste seas, kuid seda leidis ka sõdurite, vangide ja sportlaste hulgas. Näiteks oli tätoveeritud Georg Lurichi kutsel sportima hakanud maadleja ja tõstja Aleksander Schneider, seda tõendavad temast säilinud fotod (ESM F 383:42/A 6492). Üldine arvamus tätoveeringutesse aga tundus olevat pigem negatiivne, nagu näitab üks 1893. aastal ilmunud lühike arvamusartikkel. Selles kirjutati, kuidas ameeriklaste seas levinud tätoveerimine on naeruväärne ja uskumatu ning et kui Edison teaks, mille tema leiutatud elektrooniline pliats kaasa tõi, oleks ta selle leiutamise ajal ära hävitanud (Новая американская мода, 1893). Samas on huvitav paralleel see, et mitmel Venemaa Keisririigi aristokraadil, sealhulgas viimasel tsaaril Nikolai II, olid tätoveeringud. Nikolai II sai oma draakoni tätoveeringu paremale käele 1891. aastal Jaapanis (Keene, 2005: 446). Kui võtta arvesse Arnold Rubini väidet, et enne tätoveerimise renessanssi (pidades silmas siis 1960ndaid aastaid Ameerika Ühendriikides, Eesti aladel võib sellest rääkida alles 2000. a. algusest) leidis tätoveeringuid peamiselt ainult kõrgklassi ja töölisklassi/madalama klassi seas ning alles tätoveerimise renessanssiga jõudis kehakaunistamine keskklassini (Rubin,

1995: 255), siis pole midagi üllatavat, et ka Eesti aladel leidis tätoveeringuid põhiliselt vaid alamklassi seas.

20. sajandi algul leidis Eestis tätoveerijaid näiteks Narva-Jõesuus (Päewauudised, 1913), Tallinna vanalinnas (Татуировка, 1917) ning ka Tallinna sadamas (Joonised..., 1929). Põhiliselt tegelesid tätoveerimisega endised või aktiivsed meremehed, kuid paljude tegutsejate kohta põhjalikum informatsioon puudub. Samuti ei ole teateid tätoveerimise salongi loomisest Eesti aladel (Joonised..., 1929; Kas tätoveerimine..., 1939: 7). Tätoveerimine käis käsitsi, tätoveerija joonistas kõigepealt joonise inimese kehale ning seejärel torkis tindi sisse kastetud nõelaga selle järgi pildi (Татуировка, 1917). Seetõttu oli kogu protsess aeglane ning vaearikas. Pildid maksid vaid 20 kopikat ning Eesti mehed eelistasid eelkõige südameid ja ankruid. Kuigi hind oli soodne, eelistas enamus Eesti meremehi saada tätoveeringuid Hamburgis, kuna seal olid hinnad odavamad. Samuti oli Hamburg tol ajal üks suurimaid tätoveerimise keskusi Euroopas (Joonised..., 1929).

Kui enamasti lasid ennast 19. ja 20. sajandil tätoveerida mehed, siis juhtus harva ette ka naisterahvaid. Üks Tallinna tätoveerija rääkis juhtumist, kus noor naine lasi terve oma keha tema juures katta. Motiivideks olid erinevad eksootilised joonised nagu näiteks palmid, maod, lõvi- ja tiigripead ning võõramaa linnud. Väidetavalt võttis kogu protsess aega 2 nädalat ning läks naisele maksma 15 rubla, kuid ta teenis selle hiljem tagasi enese näitamisega laatadel (Joonised..., 1929). Antud enda keha eksponeerimise viis laatadel ja tsirkustes oli laialt levinud üle Euroopa ja Ameerika. Näiteks külastas 1894. aastal Eestit maailmakuulus tätoveeritud naine „La Belle Irene“, eestipäraselt kuulutatustes tõlgitud „Ilus Irene“ või „Kena Irene“, kes esitles enda üleni tätoveeritud keha nii Suurgildi hoones Tallinnas kui „Londoni“ võõrastemajas Tartus (Nüüd..., 1894; Naesterahwad prii., 1894).

1.2.2. Tätoveerimine Eesti Vabariigis 1918 – 1940

Läbi terve lühikese esimese Eesti Vabariigi aja seostati tätoveeringuid ja tätoveerimist eelkõige meremeestega. Seda seisukohta ilustab hästi 1929. aastal ilmunud artikli „Joonised inimese ihul“ algus: „*Pole vist ühtki tallinlast, kes poleks*

näinud mõnd inimkehale tätoveeritud joonist. Saunas, mererannas, spordivõistlustel – kõikjal võib näha kaaskodanikke, kelle rinnal, seljal või käevarrel ilutseb mingi tätoveeritud pilt. Olgu see siis lihtne ankur käerandmel, naisterahva pea rinnal või mõni üsna keeruline mitmevärviline joonis seljal. Ja igaüks, kes näeb sarnast tätoveeritud inimest, teab kohe: Sel kaaskodanikul on olnud kunagi mingi suhe merega.“ (Joonised..., 1929). Eesti noormehed, kes esmakordselt laevale teenistusse asusid, ei suutnud ära oodata, millal nad oma esimese tätoveeringu saaksid teha. Sinine tätoveeritud ankur oli esimene asi, millega noor meremees kriipsutas alla oma meremehelikkust. Pärast seda oli nõela all käinud isik osa grupist ning võis uhkelt väita, et oli meremees (Joonised..., 1929). Eestis nägi tätoveeritud kehasid põhiliselt madruste, laevajuhtide ja laevatehaste tööliste hulgas, neist enamus olid lasknud ennast tätoveerida nooruses (Pildid..., 1929). Antud tätoveerimise kommetes võib näha justkui initsiatsiooniriitust, kus läbi tätoveerimisprotsessi võeti uustulnuk grupi liikmeks sarnaselt 19. sajandi hulgustele ja 20. sajandi Nõukogude Venemaa vangidele, kus hulguste eeskujul hakati tätoveerimist kasutama vanade traditsioonide ülal hoidmiseks, grupi ühtsustunde loomiseks ja suhtlusviisiks, mida üritati võimude eest salajas hoida. Tätoveerimise protsessi näol vanglas oli tegemist siirderiitusega, kus läbi protsessi võeti uustulnuk kriminaalsesse seltskonda vastu (Schrader, 2000: 187-189). Nii meremeeste kui ka vangide siirderiitustes on võimalik leida paralleele maoride tätoveerimisega Uus-Meremaal, kus tätoveeringuid tehti selleks, et isiku mõistusesse panna kõik grupi traditsioonid ja filosoofiad (Lèvi-Strauss, 1963: 257).

Eesti Rahva Muuseumi sanitaar-topograafilise arhiivi põhjal anti aastatel 1928-1938 välja maakondade tervishoiulised kirjeldused, millest ilmneb, et tätoveerimine oli levinud mereäärsete elanike seas (Rammul, 1928: 43; Rammul, 1930: 39; Rammul, 1931:61; Rammul, 1937: 49), sisemaa maakondades tätoveerimist ei mainita. Kuigi pole ära toodud kasutatud motiive, on mainitud mõningad levinumad kohad kehal, näiteks Harjumaal oli tätoveerimiskohtadeks labakäe selg, küünarvars, rind (Rammul, 1937: 49). Samuti on Läänemaa tervishoiulises kirjelduses ära toodud, et tätoveerimisel tarvitatakse sinist või punast värvi (Rammul, 1929: 42). Eesti rannikualadelt leidis tätoveerimist kõige vähem Virumaa randades, erandiks oli Käsmu, põhjuseks toodi suuremate sadamate puudumine (Rammul, 1931: 61). See annab alust arvata, et tätoveeritud inimesed kogunesid põhiliselt sadamate

ümbrusesse. Seega pole imestada, et ka tătoveerijateks olid põhiliselt merega seotud isikud ning neid leidis sarnaselt Venemaa Keisririigi ajale mitmetes mereäärsetes asulates/linnades nagu näiteks Tõnis J. Häädemeestes (Tătoveerimine..., 1927) ja vana vene madrus J. Tallinnas (Pildid..., 1929). Samuti pidi Saaremaal leiduma tătoveerijaid, kuna Saaremaa Muuseumi kogudes on säilinud 1930. aastatest pärit tătoveerimise masina osa.

Kinnipidamisasutustest ei kadunud tătoveerimine Eesti Vabariigi ajal kuhugi ning oli väidetavalt laialt levinud (Märkmeid vanglast, 1933), kuid igasugune statistika selle kohta puudub. Põhilised andmed kinnipeetavate märgistuste osas tulevad 1918 - 1940 aastatelt pärit tagaotsimiskuulutustest, kus otsitakse põhiliselt kurjategijaid taga nende tunnuste järgi, mille hulgas on nimetatud ka tătoveeringud. Samuti on säilinud Võru kriminaalpolitsei albumist kolme tătoveeritud kinnipeetava pildid (EFA.312.A.230.295, EFA.312.A.230.271, EFA.312.A.230.294), mis annavad visuaalse ülevaate kehakaunistuste väljanägemisest Eesti vanglates. Tihti olid tătoveeringud olulised abivahendid kriminaalpolitseile kurjategijate tabamisel, nagu näiteks 1937. aastast pärit juhtumis, kus Haapsalus püüdis naine varga kinni ning hoidis teda paigal kuni politsei kohale ilmus. Varas oli algselt valetanud oma nimeks Aleksander Ruba, kuid tänu ta kõhul olevale tătoveeritud laevale suutsid kriminaalametnikud kindlaks teha ta tegeliku nime. Tegemist oli Harku vanglast põgenenud Robert Kelderiga (Naissuvitaja..., 1937).

Seost isikutuvastamise ja tătoveeringute vahel märkasid 19. ja 20. sajandil kriminoloogid üle Euroopa, hakates koguma materjale kinnipeetavate kohta ning neid uurima ja tõlgendama. Eestis sellealased uurimused puudusid nagu rõhutas dr Reinhold Käbin 1930. a artiklis „Kõnelevad armid“, kus ta andis lühikese ülevaate tătoveeringutest ning nende tähendustest, põhinedes erinevatele kriminoloogidele, põhiliselt kriminoloogia kahele suurkujule, prantslasele Alexandre Lacassagne ja Itaalia positivistliku koolkonna ning kriminaalse antropoloogia rajaja Cesare Lombroso teostele. Käbin lõpetas artikli arvamusega, et Eestis leidub tătoveeringuid vähem kui lõunapoolsetes riikides, eriti Itaalias ja Prantsusmaal (Käbin, 1930). Kuigi Eestis puudusid tătoveeringuid uurivad teosed, siis dr R. Roots'i koostatud 1938. aasta raamatus „Kohtuarstiteadus“ on XXI peatükis „Isiku samasuse kindlakstegemine“ ühe võimalusena välja toodud ka tătoveeringud, mille kohta Roots

ise kasutab prantsuse keelest tuletatud terminit „tatuuažid“. Ta liigitas tätoveeringud mitmesse liiki: usulise sisuga, patriootiliste motiividega, elukutse sümbolid, armastuse motiivid, erootilised. Lõpetuseks leidis Roots, et kuigi tätoveeringuid võib leida ka kurjategijatel, on see komme sageli seotud siiski teatavate elukutsetega nagu näiteks meremehed (Roots, 1938: 246-257). Kåbini ja Rootsi kirjutiste puhul on huvitav nende terminoloogia kasutus, nad mõlemad kasutavad tätoveeringu asemel prantsusepärast terminit tatuuaž, prantsuse keeles „*tatouage*“, mis arvatavasti tuleb sellest, et nad mõlemad on tutvunud prantsuse kriminoloogi Alexandre Lacassagne teostega ning võtnud sealt üle keelekasutuse, kuna Eesti Vabariigi aegsetes artiklites ning ajalehtedes on kasutusel eelkõige saksapärase termin tätoveering, saksa keeles „*tätowierung*“.

Kui Eestis tätoveeringuid puudutavad uuringud puudusid, siis Nõukogude Venemaal viis Mihhail Nikolajevitš Gernet 1924. aastal läbi uurimuse Moskva kinnipidamisasutustes. Gernet tõi välja, et Venemaal puudusid varasemad uuringud kurjategijate tätoveerimiskommete kohta ja samuti puudus vene keeles kirjandus välismaa kurjategijate tätoveerimise kohta (Gernet, 1924: 218-219). Gernet leidis, et 1334st uuritavast olid tätoveeritud ainult 198 ehk 14,8% kinnipeetavatest, neist 198st olid 70% saanud oma tätoveeringud vanglates (Gernet, 1924: 234-237). Samuti annab ta ülevaate tätoveeringute motiividest 1924. aastal Moskva noortevanglas, leides, et enim tätoveeritakse ankruid ja südameid (86st tätoveeringust 21), religioosseid sümboleid (14), tekste (14), naiste figuure ja päid (12), linde ja liblikaid (9) (Gernet, 1924: 246). Antud uurimus, olles tehtud küll Nõukogude Venemaa pinnal, annab sellegipoolest ülevaate tätoveerimise motiividest 1920. aastatel, millelt on võimalik hakata üles ehitama tätoveerimise ajalugu Nõukogude Eestis. Muidugi tuleb arvestada sellega, et motiivid, mis olid levinud Moskva vanglas, ei pruukinud olla levinud Eesti vanglates ja *vice versa*. Kui võrrelda Gernet`i välja toodud motiive eelnevalt mainitud 1923. aasta Võru Kriminaalpolitsei tagaotsitavate tätoveeritud kriminaalide piltidega, saab välja tuua koheselt märgatavaks erinevuseks religioossete sümboleite puudumise Eesti kinnipeetavate seas (nende kolme pildi põhjal), mis riikide religioosse tausta võrdlemisel (ajalooliselt Venemaa rohkem usklik ja Eesti vähem usklik) ei ole midagi imekspandavat. Samas leidis religioosseid sümboleid, näiteks riste ja Jeesuse kujutisi erinevate meremeeste seas, näiteks meremehel Martin Preisil oli rinna peale Jeesuse kuju tätoveeritud (Teate palumine,

1911), mis näitab, et vähemalt meremeeste seas olid religioossed sümbolid levinud ka Eestis. Kuidas aga oli lugu kinnipeetavatega, see nõuab omaette uurimust.

Sarnaselt Vene keisririigi ajale leidus ka Eesti Vabariigis mitmeid tätoveeritud raskejõustiklasi. Tuntumateks neist on Tartu Kalevi poksija Aleksander Tedre, Eesti mitmekordne tõstemeister Max Oley, maadleja Albert Kusnets, Artur Kukk (V. s. Sport 25-aastane, 1937) ja maadleja Osvald Laan. Muidugi ei ole teada, kus keegi neist ennast tätoveerida lasi, kuid vähemalt Albert Kusnetsi puhul võib oletada et vanglas, kuna tal oli korduvalt varastamisega probleeme (Sport, 1923; Maadleja..., 1934).

Kuigi tätoveerimist leidus esmapilgul Eesti Vabariigis rohkem kui Vene keisririigi ajal, siis võib see tuleneda sellest, et Eesti Vabariigi ajast on säilinud rohkem ja põhjalikumaid andmeid tätoveerimise kohta. 1939. aastal ilmus Uudislehes artikkel „Kas tätoveerimine suurmoeks?“, mis arutles selle üle, miks tätoveerimine ei olnud saavutanud nii suurt populaarsust Eestis nagu Londonis, mille jäljendamist peeti ühiskonnas heaks tooniks. Autor leidis, et põhjus seisnes nn kaua valitsenud saksa orientatsioonis, mis tätoveerimist seostas laevameeste, sadamatöölise ja üldse „alama rahva“ kombena (Kas tätoveerimine..., 1939: 7). Ehkki tätoveerimine ei suutnud muutuda nii laialt populaarseks nagu seda oli 20. sajandi Inglismaal, leidus endiselt nõudlus tätoveerijate järele nagu tõestavad ajalehekuulutused, kus otsitakse tätoveerijaid (Otsitakse..., 1922; Otsitakse..., 1935) ning artiklid tätoveeringutest vabanemise osas (Mõndasugust, 1923; Pildid..., 1929; Joonistage..., 1929; Minu nina..., 1930), kus üks variant on võikam kui teine, nagu näiteks nõelaga uuesti torkimine ning seejärel piimaga määrimine (Pildid..., 1929). Sarnaselt 19. sajandile oli 20. sajandi algul tätoveerimine Eestis peamiselt meestepõhine ning tätoveeritud naisterahvaid leidus harva, pigem kujutati naisi meeste tätoveeringute motiivides.

Seos tätoveerimise ja meremeeste vahel püsis tugevalt Eesti Vabariigi ajal, vähemalt ajalehtede näitel, kuigi väidetavalt ei meeldinud noortele meremeestele enam tätoveerimine (Joonised..., 1929). Sarnase mõtte on välja toonud Ieva Libiete seoses tätoveerimisega Lätis 1920-1930. aastatel, kirjeldades kuidas tätoveerimine, olles küll meremeestele kõige omasem tunnus, oli 1930. aastatel välja suuremas (Libiete, 2020: 60-61).

1.2.3. Nõukogude Eesti (1940-1991)

Koos II maailmasõjaga ning vahelduva Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu okupatsiooniga muutus vaikselt suhtumine ka tätoveeringutesse. Kui Eesti Vabariigi ajal leidis ajalehtedes ning ajakirjades küllaldaselt informatsiooni tätoveerimise kohta nii Eestis kui välismaal, siis nõukogude perioodil vähenes see märgatavalt ning vähesed ilmunud uudised puudutasid vaid kinnipeetavaid või Kolmanda Riigi koledusi, kas siis Auschwitzis sunniviisiliselt märgistatud juutide osas (Tartlase..., 1945) või eestlaste veregrupi märgistuse osas, mis läks paljudele elu maksma kuna näitas, et isik oli teeninud SS- üksuses ning selle tõttu hukati või vangistati (Kadunuks..., 1954).

Kuigi seos vangide ja tätoveeringute vahel oli nõukogude ajal kõige tugevam, on enamuse avaldatud trükiseid mõeldud peamiselt korrakaitstajate jaoks nn õpperaamatutena selleks, et tunda tätoveeringuid ja nende tähendusi. Näiteks 1988. a Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi poolt välja antud „*Kuritegelik subkultuur tätoveeringutes, žestides, slängis*“, 1992. a Uno Ilma „*Tapa erikooli tätoveeringud ja släng*“, 1992. a Eesti Sisekaitseakadeemia „*Kuritegelik subkultuur tätoveeringutes*“. See on sarnane Arkadi Bronnikovi ja Danzig Baldajevi tätoveeringute fotode ja informatsiooni kogudele Nõukogude Venemaa vanglatest, mida on hilisemalt korduvalt publitseeritud. Laiemat populaarsust saavutasid need väljaspool Venemaad inglise keeles ilmudes - 2014. a ilmunud „*Russian Criminal Tattoo Police Files*“ ja kolmeosaline „*Russian Criminal Tattoo Encyclopaedia Volume I-III*“. Kolmeks eristuvaks teoseks Eestis (nende sisu rohkuse tõttu) saab pidada 1993. a Rudolf Haari „*Roos on varaste lill*“, 1996. a Raul Kaasiku „*Ma... seda õnne!*“ ja Uno Ilma 1999. a magistritööd „*Süüdimõistetute kriminaalne subkultuur slängis ja tätoveeringutes*“, kuigi ka need kolm teost keskenduvad põhiliselt vaid vanglatätoveeringutele.

„*Ma... seda õnne!*“ on kirjutatud endise vangi poolt ning kuvab vastukaaluks korrakaitstajate arvamustele ülevaate tätoveerimisest Eesti kinnipidamisasutustes. Autor väidab sealjuures, et Eesti kinnipidamiskohtades kaotasid tätoveeringud oma traditsioonilise tähenduse juba alates 1975. aastast ja et 1980. aastatel hakkasid Rummu tsoonides, tsoon ehk vangla kuritegelikus žargoonis (Ilm ja Tender, 2003: 89) tekkima Aasia kultuuri mõjutustega tätoveeringud (samuraid jne) ning et

tätoveeringute tähendust teadsid vaid selle kandja ja tegija (Kaasik, 1996: 81). Tätoveeringute traditsiooniliste tähenduste kaotamisel võis mängida rolli ka asjaolu, et Eestis ei kandnud aastatel 1975-1980 vabadusekaotuslikku karistust seaduslikud vargad (Ilm, 1999: 25), mis ilmselt mõjutas seda, kuidas ja milliseid sümboleid kasutati, erinedes seejuures suuresti sümbolitest, mida kasutati ülejäänud Nõukogude Liidus, kus varaste traditsioonid olid sügavamalt juurdunud.

Läbi terve Nõukogude Eesti perioodi seostati tätoveerimist eelkõige nn „teistega“, mingi kindla vähemusega üldises kogukonnas. 1973. aasta 12. mail välja antud multifilmi „Oota sa!“ episood 7 lõpeb stseeniga, kus hunt tõmbab madrusesärgi eest lahti ning paljastab rinnale tehtud tätoveeringu noolega läbi torgatud jänesest koos sarja tunnuslausega „*Hy, погоду!*“ (Kamov, Kurljandski, Hait & Kotjonotškin, 1973). Hunti on küll antud osas kujutatud meremehena, kuid kui vaadata hundi tegelaskuju läbi terve sarja, siis teda on kujutatud huligaanina, kes vandaalitseb ja suitsetab. Seetõttu ei ole ka midagi imestada, et talle omistati antud osas tätoveering, vastukaaluks jänesele, kes kujutab endast head ja korraliku Nõukogude Liidu kodanikku. Sarnaselt võib vaadata 1977. aasta episoodifilmi „Karikakramäng“ kolmandat lühifilmi „Tätoveering“ (Simm, 1977), kus Marguse tegelaskuju laseb endale tätoveeringu teha, näidates seda isale lausega: „*Isa, ma lasin endale linnu teha!*“, mille peale isa vihane ja pettunud reaktsioon on: „*Ja ongi kõik... nahk raisus! Sellest ei saa enne lahti kui sulle kirstukaas peale pannakse.*“. See peegeldab hästi nõukogude aegsete inimeste suhtumist tätoveeringutesse, kuna enamasti seostati tätoveeringuid marginaalsete inimgruppidega.

Kui Nõukogude Liidus vähenes tätoveeringute mainimine ning seda seostati ajakirjanduses peamiselt kriminaalsusega, siis sellele vastandusid Ameerika Ühendriigid, kus 1960. aastatel toimusid tätoveerimise kultuuris suured muutused, mida hiljem on hakatud Arnold Rubini eestvedamisel kutsuma tätoveerimise renessansiks (Rubin, 1988: 233). Enne 1960. aastat olid Ameerika Ühendriikides tätoveerijateks enamasti kunstihariduseta töölisklassist pärit isikud ja samuti olid klientideks enamasti sinikrae taustaga meesterahvad (Rubin, 1988: 234), kuid koos tätoveerimise renessanssiga hakati tegema ainulaadseid suuremaid tellimustöid, vastukaaluks varasematele väiksematele nn *flashidele*, mitmekesisustus klientuur, hakkas tekkima rohkem naissoost kliente jne (Rubin, 1988: 235). Rubin leiab, et

antud muutused mõjutasid tätoveerimise kultuure teistes maailmaosades (Rubin, 1988: 233), kuid vaadates Nõukogude Eesti aegseid ajalehti seda mõjutust näha ei ole. Eestis saab nn tätoveerimise renessansist rääkida alles seoses Eesti taasiseseisvumisega, kuna alles 1993. a. loodi Eestis esimene tätoveerimissalong (Eesti..., 1993).

2. Materjali kogumise ja esitamise meetodid

2.1. Välitööprotsess

Minu magistriprojekti allikmaterjal põhineb välitöödel, mida viisin läbi alates 2019. aasta kevadest kuni 2022. aasta kevadeni. Välitööd on empiiriliste andmete kogumisperiood, mille ajal kasutatakse sageli mitmeid meetodeid nägemaks sama fenomeni võimalikult erinevate vaatenurkade alt (Annist jt, 2017: 67). Kolm aastat kestnud välitööde vältel suhtlesin informantidega erinevates paikades üle Eesti ning dokumenteerisin nende kehadel olevaid Nõukogude Eesti aegseid tätoveeringuid koos nendega kaasas käiva informatsiooniga. Algselt üritasin informante leida läbi erinevate sotsiaalmeedia kanalite. Näiteks Facebooki grupist „ENSV NOSTALGILINE NÕUKOGUDE EESTI“, kuid kuna sain sealt koheselt negatiivset vastukaja stiilis, et miks üldse tegeled nii mõttetu teemaga, siis mõistsin, et sealt vajalikke informante ei leia ning pöörasin suurema tähelepanu internetivälisele maailmale. Enim leidsin informante erinevatest rahvarohketest kohtadest nagu näiteks kaubanduskeskused, turud, bussijaamad, rongijaamad jne.

Kokku vestlesin välitööde jooksul 100 informandiga, kellest kõik olid juhuse tahtel mehed ning dokumenteerisin üle 250 erineva tätoveeringu. Informantide vanus jäi 50-90 eluaasta vahele. Kümnendite kaupa jaotus tätoveeringute saamise periood järgnevalt: 1940. aastatest üks, 1950. aastatest neli, 1960. aastatest kaksteist, 1970. aastatest kolmkümmend üheksa ja 1980. aastatest nelikümmend neli. Enamus informante tuli nn läbi juhuse tänaval kõndides. Kui märkasin tätoveeringuga inimest, kes oma vanuse järgi võiks sobida uuritavasse gruppi, siis lähenesin ning selgitasin, mida ma teen ja miks ma seda teen. Paar korda oli tegemist eakamate inimestega, kelle tätoveeringud olid hiljuti saadud. Enamasti olid informandid koheselt nõus oma tätoveeringutest rääkima, kuid juhtus olukordi, kus ei tehtud minust välja, kõnniti lihtsalt mööda või sõimati, tihti tundsin ennast nagu telefonipaketi pakkuja kaubanduskeskuses, eriti kui olin välitööd tegemas kaubanduskeskuses. Näiteks oli üks olukord välitööde ajal, kus informant hakkas mind vestluse jooksul spiooniks ning halvaks inimeseks sõimama pärast seda, kui oli märganud mu kehal olevaid tätoveeringuid.

Kui informandid lubasid, dokumenteerisin nende kehal olevad tätoveeringud fotodena ning kirjutasin üles kõik nendega seotud informatsiooni - tätoveeringu saamise koht, aeg, põhjus jne. Tavaliselt kui informant oli nõus rääkima oma tätoveeringutest, oli ta nõus laskma neid ka dokumenteerida. Leidus ka informante, kellega sain kokku nende kodudes või minu studios, kuna informantidel oli terve keha kaetud erinevate tätoveeringutega. Kogutud informatsiooni talletasin pärast vestlusi telefoni ning kandsin õhtul arvutis olevasse välitöö päevikusse.

Enamasti piirdusin informantidega lühikese mittestruktureeritud salvestamata intervjuuga ning nende tätoveeringute dokumenteerimisega, kuna tundsin, et nii on informandid küsimustele vastamisel rohkem avatud ning seega ei lähe informatsiooni kaotsi. Põhjus seisnes osaliselt selles, et enamus informantitest olid nõ "vana kooli" põhimõtetega mehed, kes pikalt arutleda ei soovinud ning pigem vastasid küsimustele lühidalt ja konkreetselt. Samuti tundsin, et kui hakkab neilt nõusolekut küsima ja olukord muutub liialt ametlikuks, jään ilma informandist ning sealhulgas tätoveeringust ja sellega kaasnevast informatsioonist.

Välja minnes oli mul alati fotokaamera kaasas, kuna kunagi ei teadnud, millal võin sobivat isikut märgata. Seetõttu ei olnud osalusvaatlus piiritletud niivõrd kindlate kohtadega, vaid pigem oli tegemist üle-eestilise juhuslikkuseel põhineva õnnemänguga, mida võib vaadata ka nn mitmepaiksete välitöödena, kus vaadeldakse uuritava nähtuse mõistmiseks mitut sotsiaalset keskkonda (Siim, 2017: 197). Leidus olukordi, kus tein kindla plaani minna välitööd tegema, kuid ei õnnestunud informante leida. Samas oli olukordi, kus pidin paluma auto peatada suvalises kohas, kuna märkasin tänava ääres vanemat meesterahvast, kelle käsivarrel paistis olevat tätoveering või sõitsin ühistranspordiga teise linna otsa, kuna järgnesin tätoveeritud vanale mehele. See tekitas pidevalt küsimuse, et kust jookseb piir etnograafi ja jälitaja vahel ning millisest momendist on asi liiga kaugele läinud. Enamuse informante leidsin pigem juhuslikult tänaval kõndides, mitte konkreetse väljale minemise eesmärgiga.

Kui vaadata, kuidas mängis tätoveeringute dokumenteerimisel ja nendest rääkimisel rolli tätoveeringu saamise koht, siis isikud, kes olid lasknud endale tätoveeringu teha vanglas, olid valmis meelsamini oma kehal olevaid pilte näitama. Kindlasti oli siinkohal oluline see, et endised vangid tundsid oma tätoveeringute üle uhkust, mis

tuli eriti esile olukordades, kus informandid, kes olid tätoveeringu saanud vanglas, olid neid kohe valmis näitama keset rahvarohket tänavat või poodi. Mitmel korral välitööde jooksul esines juhtumeid, kus informant võttis särgi seljast või kooris ennast poolpaljaks inimeste keskel ning hakkas siis oma tätoveeringuid näitama samal ajal küsides, et kas selle juba sain pildile jne.

Oluline on endale ka teadvustada, et kuigi ma ei keskendunud uurimuses informantide keelele ja rahvusele, siis mõjutas keel kindlasti uurimistulemusi, kuna pidin umbes pooltega informantidest suhtlema vene keeles. Kuna ma ei räägi vene keelt soravalt, olid vestlused vene keelt kõnelevate kodanikega enamasti lühemad kui eesti keelt kõnelevate isikutega. Samuti olen kindel, et oleksin saanud rohkem ja täpsema informatsiooni ei kui räägiksin vene keelt paremini. Olulisema info suutsin enamasti siiski jäädvustada, sealhulgas aastaarvud, tegemise põhjused ning koha jne. Paaril korral tuli ette ka olukordi, kus informant oma vanuse tõttu ei kuulnud eriti hästi ning otsustasin sellepärast asja pooleli jätta, kuna vestlusest ei tulnud midagi välja ning tundsin, et ta ei pruugi kõigest aru saada.

Mitmel korral, eriti isikutega, kes olid oma tätoveeringud saanud vanglates, tekkis olukordi, kus taheti vestluse eest raha, suitsu jne. Seetõttu, olles ise mittesuitsetaja, ostsin suitsupakke, et saaksin neid välja jagada juhtudel kui informandid seda küsivad. Üks konkreetne informant küsis oma tätoveeringute jäädvustamise ning informatsiooni eest raha ja põhjendas seda sellega, et ta on varas ehk ta ei tee ausat tööd. Seega võitsime olukorrast mõlemad, nii mina kui ka tema: tema sai raha ja mina informatsiooni. Tihti vestlesin informantidega ka pärast tätoveeringutest rääkimist edasi üldisematel erinevatel teemadel, mille peale mitmed tänasid mind vestluse eest. See tekitas kohati ebamugava tunde, kuna ma lihtsalt suhtlesin nendega, aga samas järele mõeldes mõistan, et nad on ühiskonna poolt kõrvale jäetud ning selle tõttu olid nad tänulikud ka nende lühikeste vestluste eest kuskil pargipingil või mõnes muus kohas.

Kuigi välitööd möödusid probleemidevabalt, siis paaril korral tundsin ka hirmu. Näiteks ühe konkreetse informandi tõttu, kes rääkis, kuidas ta oli just vabanenud vanglast, kus kandis karistust inimesel kõrva ära lõikamise pärast või kui tegemist oli endise vangla autoriteediga. Samuti teavitasin alati lähedasi inimesi, kui läksin informantidele koduvisiiti tegema, kuna kunagi ei teadnud millises suunas vestlus

läheb või millises olekus informandid on. Õnneks puudusid välitööl nn otsesed ohtlikud olukorrad, kus ma oleksin tundnud ennast ohustatuna, kuna enamik informantidest lähtusid arusaamast, et “ole minuga inimene ja mina olen sinuga inimene” nagu mainisid mitmed vangis istunud informandid. Samuti ei läinud ma inimestega rääkima kui nägin, et nende konditsioon võib tekitada ohtlikke olukordi, näiteks liialt purjus või mõne muu aine mõju all olevad isikud.

Magistriprojekti vältel pidasin päevikut, kuhu panin kirja töötunnid, tegevused ja muud magistriprojektiga seotud mõtted ja tähelepanekud. Päeviku kokkuvõtte leiab näituseprojekti alt (vt 6. Ülevaatlik dokumentatsioon magistriprojekti praktilise töö protsessist). Päevikust puuduvad välitööde tegemise täpsed ajad, kuna nagu eelnevalt kirjeldasin olid välitööd nn spontaansed ja ei ole selle tõttu piiritletud kindla aja ja tundide arvuga.

2.2. Osalusvaatlus

Vaatlus on vanimaid andmete kogumise viise, mida rakendatakse erinevatel elualadel. Vaatleja kogub uuritava nähtuse kohta süstemaatiliselt empiirilist teavet, kasutades selleks kõiki oma meeli: nägemist, kuulmist, vajadusel ka haistmist, maitsmist ja kompimist. Osalusvaatleja loob uurimisainet uuritavas nähtuses või uuritava rühma argielus osalemise kaudu (Seljamaa, 2017: 108).

Osalusvaatluse esimene faas on ligipääsu saavutamine (Annist jt, 2017: 68). Ligipääsu saavutamine käis antud projekti raames peamiselt avalikes ja poolavalikes ruumides informantidega vesteldes, kust mõningatel juhtudel sain edasisi kontakte nn lumepallimeetodina. Kuna minu kontakt antud projekti raames piirdus enamasti uurimistööga, oli minu roll osalusvaatlusel pigem vaatleja kui osaleja (Seljamaa, 2017: 111). Muidugi põhjendab antud asjaolu see, et kuna uurimisobjektiks on nõukogudeaegsed tätoveeringud, siis nende loomises osalemine on võimatu ning materjal keskendub eelkõige tätoveeringute dokumenteerimisele ning nendega seotud informatsiooni talletamisele. Muidugi oleks võimalus olnud lasta informantidel, kes praktiseerisid tätoveerimist Nõukogude Eestis taasluua tätoveerimise olukord ning selleks vajalikud atribuudid, kuid taolisi videoid (eriti just seoses tätoveerimisega Nõukogude Liidu vanglates) on säilinud piisavalt, mistõttu

vajadus selleks puudus. Samuti leian, et on oluline mitte taasluua olukordi, vaid jäädvustada seda, mis toimub praeguses hetkes. Sarnaselt sellele, kuidas Paul Henley väidab *cinéma vérité* osas, et ei tohiks taaslavastada isegi alles toimunud olukordi, vaid jäädvustada uut ja sarnast olukorda (Henley, 2004: 115). Kuigi Henley räägib filmi kasutamisest meediumina etnograafias, leian et sama kehtib ka fotode kasutamisel.

Vaatlusi läbi viies talletasin kõik saadud informatsiooni telefonis olevasse märkmetesse ning õhtul kandsin kõik arvutis asuvasse välitöö päevikusse. Lisaks tätoveeringuid kirjeldavatele märkmetele ning nendega seotud informatsioonile lisasin päevikusse erinevaid mõtteid seoses projektiga, mõtteid seoses informantidega, seoseid mis tekkisid välitööid tehes jne. Mõnikord lisandusid kirjalikele märkmetele oma mõtete salvestatud lindistused, mis võimaldasid kiiresti just kogetu või mõeldu üles lindistada ning hilisemat välitööde päevikusse kandmist .

2.3. Visuaalne etnograafia

Visuaalantropoloogia tähendab visuaalsete meediumite kasutamist antropoloogiliseks välitööks ja tulemuste esitamiseks (Annist jt, 2017: 79). Kuna tätoveeringud on olemuselt visuaalsed, siis tundus ainuõige otsus, et nende jäädvustamiseks tuleks kasutada visuaalseid meedumeid. Kui oleksin jäänud ainult kirjaliku jäädvustamise juurde, kaotaksid tätoveeringud oma visuaalse keele ning selle tulemusena läheks kaotsi suur osa tähtsast informatsioonist, mida motiivid endaga kaasas kannavad. Olles katsetanud varasemalt ka tätoveeritud kehade filmimist Eesti Kunstiakadeemias, leian oma kogemuste põhjal, et fotod võimaldavad tätoveeringuid ning nende olemust edukamalt edasi anda, kuna tänu staatilisusele on neid võimalik pikemalt analüüsida uurija poolt ja vaadelda vaatajate poolt. Seetõttu valisin antud projekti raames meediumiks fotograafia. Samuti tunnen ennast fotografeerides kindlamalt kui filmides.

Kaamera on instrument, mis omab totaalset nägemist. Ei ole oluline, kui väljavalitud subjekti soovitakse pildistada, kaamera dokumenteerib subjekti koos kõikide ümbritsevate elementidega, mis on kaamera objektiivi ulatuses (Collier & Collier, 1986: 7). Samas on leitud, et kaamera omadus jäädvustada kõike selekteerimata,

võib olla ka kaamera piiranguks antropoloogilises uurimuses (Collier & Collier, 1986: 10-11). Kuigi käesolevas projektis ei mängi tätoveeringuid ümbritsev kontekst uurimistöös endas rolli, siis on sellel kindlasti tähtis koht näitusel eksponeeritud fotodel. Erinevad elemendid nagu näiteks klotserid, ketid, haavad informantide kehadel, riided, mustad varbad, taust jms võimaldavad kuvada elulähedasemat olustikku informantidest ning nende argipäevast, muutes fotod seeläbi enamaks kui lihtsalt dokumentatsiooniks tätoveeringutest.

Fotod, olles täpsed salvestused materiaalsest reaalsusest (Collier & Collier, 1986: 10), võimaldavad hilisemalt materjali juurde tagasi tulla, mis omakorda võimaldab uuritava materjali taaskogemist ning uurimist. Samuti on võimalik neid lugematuid kordi paljundada, suurendada, redutseerida jne. Terve projekti vältel olen pidevalt materjali juurde tagasi tulnud ning üritanud leida seal esinevaid seoseid. Samuti on fotod võimaldanud märgata detaile, mis võisid dokumenteerimise hetkel kahe silma vahele jääda nagu näiteks aastaarvud, tekstid jne. See on omakorda hilisemalt aidanud piiritleda täpsemalt tätoveeringute tegemise kohti ning perioodi.

Sarah Pink on väitnud, et fotode etnograafilisuse defineerib kontekst, mille me (vaatajad, pildistaja, uuritavad jne) fotodele omistame, sõltudes suuresti sellest, kes ja millal vaatab (Pink, 2013: 75-76). Seetõttu võib projekti jooksul dokumenteeritud tätoveeringute fotosid vaadata näiteks etnograafilisest, kunstilisest ja semiootilisest vaatepunktist. Muidugi antud kontekstid lähtuvad minu enda taustast ning näituse külastajate kontekstid sõltuvad nende varasematest teadmistest ja minu esitatud tekstidest.

Tätoveeringute dokumenteerimisel hoidusin isikute nägude pildistamisest (kui tätoveering ei asunud just näos), seades seeläbi esiplaanile tätoveeringud ning nende saamisega seotud lood. See omakorda võimaldas põhjalikumalt keskenduda tätoveeringutele kui visuaalsele materjalile. Samuti muutis nägudest hoidumine materjali kogumise kergemaks, kuna tagas informantide anonüümsuse ning seetõttu võimaldas neile kergemat ligipääsu. Mitmel korral oli olukordi, kus informant algselt pärast tätoveeringutest rääkimist kõhkles dokumenteerimise lubamisest, kuid pärast selgitust, et jätan näo välja ning teen ainult tätoveeringutest pilti, muutus nende suhtumine koheselt.

Olenemata kui kaugele või kauaks kodust lahkusin, kandsin alati kaamerat kaasas (ning kannan siiani), kuna võimalus, et märkan mõnda sobivat uut isikut, kellel on nõukogudeaegne tätoveering, oli/on alati. Seda võiks nimetada juba kinnisideeks.

2.4. Eetilised aspektid

Uurijaeetika küsimused tänapäeva humanitaar- ja sotsiaalteadustes on sarnased. Need keskenduvad selliste teemade ümber, mis käsitlevad uurija vastutust ja uurimistöös osapoolte õiguste ja heaolu kaitset (nagu nt nõusolek uuritavatelt, uuritavate privaatsuse ja enesevääriskuse austamine ning uurimismaterjalide konfidentsiaalsus) (Pilt, 2017: 260). Seega on uurijal eetika küsimused pidevalt meeles. Kui osad eetilised probleemid seoses materjali kogumise ja kasutamisega on kergesti lahendatavad läbi informantide teavitamise ja nõusoleku küsimise, siis võib ette juhtuda ka olukordi, mille lahendamine on keerulisem. Välitöid tehes teavitasin informante koheselt sellest, mida ma teen, miks ma seda teen ning küsisin, kas nad on nõus enda tätoveeringutest selle raames rääkima. Samuti küsisin alati luba tätoveeringute dokumenteerimiseks ning selgitasin, kus mul on plaanis neid kasutada – uurimistöös, näitusel, raamatus. Leidus vaid üks informant, kes ütles ühe oma konkreetse tätoveeringu kohta, et ta ei taha seda mitte kuskil näha, kuna seal oli kirjas tema nimi ja sünniaasta. Kui informant keeldus pildistamisest, siis kirjutasin tätoveeringu visuaalse informatsiooni ning selle asukoha üles välitöö päevikusse.

Näitusel, kus on esitatud informantide tätoveeringud, puuduvad viited nimedele, sünniaastatele ning muudele isikuandmetele, üritades tagada seeläbi informantide anonüümsust, eriti kuna tätoveeringud on ka isikuandmed. Kuigi selgitasin informantidele, kuidas pilte kasutatakse, siis puuduvad kirjalikud nõusolekud. Kuna seoses fotode avaldamisega ning informantide suulise nõusolekuga tekkisid näituse koostamisel küsimused seaduslikkusest, siis uurisin selle täpsustavalt üle Andmekaitse Inspeksioonilt. Mulle vastati, et minu näituse puhul saab kasutada õigusliku alusena IKS §-i 5, mis lubab ilma isiku nõusolekuta kunstilisel eesmärgil isikuandmeid avalikustada. Selle sätte alusel saab akadeemilise, kunstilise ja kirjandusliku eneseväljenduse eesmärgil isikuandmeid ilma nõusolekuta

avalikustada, kui see ei kahjusta andmesubjekti õigusi ülemääraselt (Riigi Teataja 2019). Kuna avaldan fotod tätoveeringutest ja nendega seotud lugudest ilma nimede, sünniaastate, rahvusest jne, siis on isikud äratuntavad vaid kaudselt ja väiksele ringile.

3. Tätoveerimine Nõukogude Eestis: Materjali analüüs

Järgnev peatükk põhineb minu välitöödelt kogutud materjalil, mida ma analüüsin tuginedes ajaloolises osas esitatud informatsioonile ja Nõukogude Eesti osas mainitud teostest pärit andmetele. Analüüs jaotub neljaks osaks, mis lähtuvad sissejuhatuses esitatud uurimisküsimustest: 1) Kes lasid ennast tätoveerida Nõukogude Eestis? 2) Mis olid tätoveerimise põhjusteks ning kust tulid kasutatavad motiivid? 3) Kus ja millal tätoveerimise protsess toimus? 4) Kuidas nägi tätoveerimise protsess välja ja kes olid tätoveerijad? Analüüsid materjali läbi esitatud uurimisküsimuste, on võimalik esile tõsta Nõukogude Eesti tätoveerimise kultuuris esinevad peamised mustrid ning eripärad. See omakorda võimaldas mul valida, milliseid fotosid näitusel eksponeerida ning mida kirjutada neid selitavatesse tekstidesse.

3.1. Kes lasid ennast tätoveerida ja kus?

Välitöödest ilmnes, et peamised kohad kus Nõukogude Eesti ajal tätoveeringuid lasti endale teha olid kinnipidamisasutused (38 isikut) - vanglad, alaealiste kinnipidamiskohad, erikoolid - ja NSV Liidu relvajõud (35) - sõjavägi, merevägi jne -, kuid leidis ka neid, kes said tätoveeringu merel (9), koolis (7), kodus (4) ja 7 isiku kohta ei tea, kuna seda ei toodud vestluses välja. Seetõttu võib tätoveerimise kultuuri nõukogude perioodil vaadata kui põhiliselt kinnistele ja poolkinnistele (sõjavägi, merevägi) meestepõhistele subkultuuridele omast sümboolset väljundit. See on sarnane varasemale tätoveerimise ajaloole Eesti aladelt. Tõnu Tender on välja toonud, et Nõukogude sõjaväe ja kinnipidamiskohtade traditsioonides võib leida mitmeid sarnasusi, kuna Teise maailmasõja ajal sunniti paljud kinnipidamiskohtades istuvad süüdimõistetud, sh professionaalsed kurjategijad surmaahvardusel rindele, jättes seeläbi jälje armee traditsioonidesse (Tender, 2003: 60).

Kui vaadata kohti, kus tätoveeringuid saadi erinevatel kümnenditel, siis on märgata mitmeid huvitavaid fenomene. Esiteks kuni 1970. aastateni leidis 17 informandi seas ainult 2 informanti, kes olid saanud oma tätoveeringud mõnes kinnises

asutuses, mis annab alust arvata, et tätoveerimise kultuur ei olnud ennast enne 1970. aastaid suutnud vanglamüüride vahel täielikult kinnitada. Samas nendest 17st informandist 8 olid saanud oma tätoveeringud kas merel või merevæes, mistõttu võib rääkida endiselt nn meremeeste tätoveerimise kultuurist varajases Nõukogude Eestis, sarnaselt Eesti Vabariigi ajale. Kinnipidamisasutustes saadud tätoveeringud hakkasid tõusma esile alles 1970. aastatel ning jõudsid haripunkti 1980. aastatel, kus 44st informandist 26 olid saanud oma tätoveeringud vanglas. See annab alust arvata, et tätoveerimise kultuur oli muutunud selleks ajaks kinnipidamisasutustes tavapäraseks. Seda argumenti toetab ühe informandi (kes sai tätoveeringu 1985. aastal Patarei vanglas) vastus, kui küsisin, et mis olid tätoveerimise põhjused, vastas ta lihtsalt: „*See oli moes, kõik lasid endale teha*“. Antud väide, mida mainisid mitmed informandid, illustreerib hästi 1980. aastate tätoveerimise olukorda vähemalt vanglates, kus tätoveerimine oli oluline osa vanglakultuurist. Koos kinnipidamisasutuste tätoveeringutega tõusid 1970. aastatel esile ka Nõukogude armees saadud kehakaunistused. Muidugi peab siinkohal tõdema, et tulemused sõltuvad suuresti informantide vanusest ning kuna 1970.-1980. aastatest pärit tätoveeringutega informante on rohkem (83) ja 1940.-1960. aastatest tätoveeritud informante oli raskem leida nende vanuse tõttu (17), siis on igasugune üldistamine keeruline, kuid sellegipoolest on oluline teadvustada välja toodud mustreid.

Põhiline vanus, mil tätoveeringuid tehti, jäi kahekümnendate eluaastate ümber, mil informandid teenisid aega Nõukogude armees või kandsid karistust mõnes kinnipidamisasutustes. Samas leidis ka vähemalt 15 informanti, kes said oma tätoveeringu alla 18 aastaselt - kutsekoolis, alaealiste kinnipidamiskohtades või erikoolis. Kuna kõik informandid ei öelnud või ei osanud öelda kui vanalt nad tätoveeringu said, siis on arvesse võetud ainult neid, kes oskasid öelda vanuse või ütlesid tätoveerimise koha, mis viitas isiku vanusele tätoveeringu saamise ajal. Sarnaselt on Rudolf Haar välja toonud, et vanuselisel oli määravaks 14-22 eluaastad, kuid üksikuid tätoveeringuid on avastatud ka 11-12 aastastelt poistelt (Haar, 1993: 15). Noorim tätoveeritu sai oma tätoveeringu koolis 4. klassis, 1961. aastal. Ta tegi selle endale ise ja sai kodus oma teo eest hiljem peksta. Idee sai ta Eesti Vabariigi aegsest raamatust „Maailma maad ja rahvad“, mis rääkis Paapua Uus-Guinea põliselanikest ning nende tätoveeringutest. Selles näites on endiselt näha n-ö tätoveeringute eksootilisi tagamaid, sarnaselt 19. sajandi merereisidelt

saadud tätoveeringutele, mis olid mõjutatud enamasti erinevate Vaikse ookeani saarte põliselanike tätoveeringutest.

3.2. Tätoveerimise protsess ja materjalid

Tätoveerimise protsess oli nõukogude perioodil vanamoeline ning algeline ning sarnanes varasemale Eesti Vabariigi ajale. Eriti suur erinevus tuleb esile, kui võrrelda seda Ameerika Ühendriikide tätoveerimise kultuuriga, kus alates 1960. aastast toimusid suured muutused. Tätoveeringute kvaliteet tõusis koos kunstist ülevõetud tehnikate kasutamisega. Inspiratsiooni tätoveeringuteks võeti erinevatest paikadest ning meediumitest, populaarseks muutusid sümbolid popkultuurist ja meediast. Kasutusele võeti laiem valik värvitoone, vastukaaluks varasemale piiratud valikule. Hakati tegema suuremaid ja ainulaadseid tellimustöid, erinevalt varasematest kiirelt valmivatest ja üksikutest piltidest, mida kopeeriti korduvalt. Suurenes tähelepanu hügieenile, mis omakorda võimaldas tõsta tätoveeringute hinda, mille tõttu muutus klientuur. Kui enne tätoveerimise renessansi olid klientideks peamiselt noored töölisklassi mehed, siis alates 1960. aastatest suurenes klientide seas naiste ja haritud vanemate inimeste osakaal (Rubin, 1988: 233-235).

Nõukogude Liidus aga kasutati tätoveerimiseks endiselt põhiliselt nn torkimise tehnikat niidiga kinniseotud kahe, kolme, nelja või rohkema nõelaga (ka kitarrikeelega). Taoline protsess kestis kuni 1970. keskpaigani, mil vanglates võeti kasutusele isehitatud tätoveerimismasinad, mis tõstsid tätoveerijate efektiivsust ning tätoveeringute visuaalset kvaliteeti, kuid veel pärast 1985. aastat tehti näiteks Patarei vanglas tätoveeringuid veel osaliselt käsitsi. Üldiselt kasutati isehitatud masinaks üleskeeratavat habemeajamismasinat ja sinna lisatud pastakat. Hiljem hakati ehitama tätoveerimise masinaid ka elektrimootoritest. Kui vanglates muutus tätoveerimise protsess ja selle tulemusel tätoveeringute suurused ja kvaliteet, siis ülejäänud Nõukogude Liidus püsis tätoveerimine endiselt oma algses olekus. Ei ole täpselt teada, millal jõudsid isehitatud tätoveerimismasinad Nõukogude armeesse, kuid leidis informante, kellele oli tehtud tätoveering masinat kasutades 1980. aastate teisel poolel armees.

Tindiks kasutati põhiliselt käepärast tušši, eriti sage oli tušš nimega „Kalmaar“, mida kasutati 1980. aastate teisel poolel ka Patarei vanglas tätoveerides. Varasemal ajal pidid vangid, erinevalt välisest maailmast, leiutama viise kuidas tinti teha. Levinumaks oli kummi põletamisel tekkinud tahma segamine tätoveeritava uriiniga, mõningates kohtades segati sisse ka seebivett ja suhkrut. Kummi põletamisel saadud tahma segamine uriiniga oli levinud terves Nõukogude Liidu vanglasüsteemis (Bronnikov, 1993: 7). Üks informant, kes oli kinni istunud Viljandi alaealiste koloonias 1966. aastal rääkis, kuidas nad lolli peaga segasid tahmale ja suhkrule lisaks sisse veel soola, mille tõttu oli tätoveerimise protsess valus ning hiljem läks tätoveering mädanema. (vt Foto 11 näitusel) Põhiliselt oli kasutusel ainult must tušš ning värvilisi tätoveeringuid leidis harva, kuid 1980. aastate lõpul hakkas vanglates ka neid tekkima, väljaspool harvem. Näiteks ühe informandi sõnul said nad vanglas punakat tooni punaste telliskivide purustamisest ning selle puru keetmisest.

Kuna tätoveerimine oli algeline ning Eestis ei olnud ühtegi ametlikku tätoveerijat enne 1990. aastaid, siis enamasti olid tätoveerijateks tätoveeritav ise (eriti kui oli ainult üks kehakaunistus) või mõni nende sõber või tuttav. Seetõttu ei ole ka üllatav, et enamasti ei olnud tätoveerijatel kunstilist haridust ega tausta, sarnaselt Ameerika Ühendriikidele enne tätoveerimise renessanssi (Rubin, 1988: 234). Kuid nagu alati, leidis erandeid. Üks informant rääkis, kuidas Leedu range režiimiga vanglas oli 1973. aastal tema tätoveerijaks isik, kes oli lõpetanud kunstitehnikumi ja teine tõi võrdluseks, et ta sõber, kes talle tätoveeringu tegi oli olnud nii hea kunstnik, et suutis viiekümne rublase täpselt järgi joonistada. Samuti võisid osad kunstiharidusega või hea joonistamisoskusega isikud sattuda tätoveerima sõjaväes nn sõjaväe kunstnikuna nagu juhtus näiteks Margus Tiitsmaaga (alias Sorge) (Mees Metsast, 2020). Kinnipidamisasutustes leidis isikuid, kes olid tätoveerimise vähemal või rohkemal määral ära õppinud ning keda võib nimetada tätoveerijateks, kuna vanglates oli amet kui selline täiesti olemas ning nad olid nõutud spetsialistid (Kaasik, 1996: 100). Seega ei ole ka imestada, et mitmed 1990. aastate Eesti esimesed tätoveerijad olid omandanud tätoveerimise oskuse just vanglaseinte vahel. Huvitav paralleel tekib, kui võrrelda seda varasema ajaloolise osaga, kuna Eesti Vabariigi ajal oli tätoveerimine seotud peamiselt meremeestega ning seetõttu olid ka tätoveerijateks endised või tegevmeremehed, vastupidiselt 1990. aastate alguse

Eestile, kus tätoveerimine oli peamiselt seotud vangidega ning enamasti oli tätoveerijateks endised vangid.

3.3. Tätoveerimise põhjused

Kõige sagedasemad ja omavahel seotud tätoveerimise põhjused olid “nooruse lollus” ja “kuna tätoveerimine oli moes” ning “kõik tegid”. Muidugi “nooruse lollus” ei ole otseselt kehakaunistamise esialgne põhjus, vaid aja jooksul väljakujunenud arvamus, mis tugineb nõukogude ühiskonna poolsele tätoveeringute stigmatiseerimisele. Antud nõ pseudopõhjus oli eriti levinud informantide seas, kes olid oma tätoveeringu saanud kas mereväes või sõjaväes, mille tõttu on alust arvata, et informandid on elu jooksul kuulnud mitmeid arvamusi oma kehakaunistuste kohta ning on hakanud ka ise seda „lolluseks“ pidama. Tätoveerimise põhjuste tagamaid näeb eelkõige vastustest stiilis: „see oli moes“ või „kõik tegid“, kuna nendes on näha ühtekuuluvustunde loomist läbi märgistamise ehk kuidas indiviid läbi tätoveeringu tegemise saab või soovib saada osaks grupist, kogukonnast või subkultuurist. Kõige otsesemat grupi loomist läbi tätoveerimise protsessi on võimalik näha meremeeste ja mereväes teeninud isikute seas, kellest enamus olid lasknud endale tätoveerida ankru, kas siis üksiku motiivina või millegagi kombineeritult (mereväes tavaliselt kajakaga). Sarnaselt Eesti Vabariigi ajale nagu ajaloolises osas mainitud, on ka nõukogude ajal võimalik näha ankru tätoveerimist meremeeste seas kui siirderiitust, mille läbi isik saab täieõiguslikuks grupi liikmeks. Samamoodi püsis ka tätoveerimise protsess siirderiitusena vangide seas, kus tätoveeriti näiteks alaealiste kolooniais kinnipeetud isikutele nn *malaletka* roos ehk alaealiste koloonia roos, sidudes seda kandva isiku jäädavalt kriminaalsesse rühma. Samamoodi töötasid kinnipidamiskohtades veel mitmed teised sümbolid nagu näiteks kassi-tätoveeringud, mis näitasid et tegemist on varga elukutse valinud isikuga. Arkady Bronnikov on väitnud, et vangide kirjutamata reeglite kohaselt vaadati tätoveerimata vangile halvustavalt (Bronnikov, 2014: 9), kuna vanglas töötasid tätoveeringud isiku passi ja biograafiana, kus igal sümbolil oli kindel tähendus, edastades seeläbi infot kaasvangidele (Bronnikov, 2014: 15).

Emile Durkheim on väitnud, et sotsiaalne elu, igas aspektis ning perioodil, on võimalik vaid hulgalisele sümbolismile ning nägi tätoveerimist kui ühte representeerimise vormi, läbi mille inimesed kinnitavad ühist olemasolu (Durkheim, 2012: 232). Tätoveerimine ei pea seega näitama ainult suure grupi ühtsust nagu oli meremeeste või vangide siirderiituses, vaid võib olla ka väiksema ning privaatsema grupi märk, mis märgistatud inimesi omavahel seob. Selliseks märgiks on näiteks tätoveering, mille viis Eesti meest lasid endale teha 1975. aastal Uuralis ehituspataljonis pärast seal veedetud kolme rasket aastat. Nagu minu informant ise ütles: „*Oli ütlus - enne lähen kinni kui ehituspataljoni!*“, kuna olukord seal oli kohutav. Antud tätoveering, olles nii märk, mis kinnitas nende ühist olemasolu, töötas samaaegselt ka ühise läbielamise mälestusena. Peaaegu samal eesmärgil tegid 1980. aastatel Kaug-Idas Nõukogude armees teenides kuus eestlast (olles ainsad eestlased terves väeosas) endale tätoveeringu, mis sümboliseeris Tallinna lahe merd ja päikest. Selles tätoveeringus esinevad nii eelmise näite põhjused kui ka koduigatsus, mis informandil tekkis olles kodust kaugel teisel pool maakera.

Peamiselt kinnipidamisasutustes (kuid ka sõjaväes) oli levinud põhjus lisaks eelnimetatutele igavus. „*Mis sa ikka teed seal müüride vahel.*“ - nagu ütles üks informant oma tätoveeringute kohta, mille ta oli saanud Koola poolsaarel asuvas vanglas 1980. aastate algul (vt Foto 13 näitusel). Mitu tätoveeringut tehti purjus olles nagu kirjeldas näiteks informant, kes istus kinni aastatel 1982-1984 viiendas tsoonis (Parandusliku Töö Koloonia nr 5, hilisemalt Tallinna vangla), öeldes et ta suutis esimesel aastal oma naha puhtana hoida, kuid teisel aastal, kui ta ükskord purjus oli, lasi ta endale ka tätoveeringu teha. (vt Foto 7 näitusel) Sarnaseid juhtumeid leidis ka väljaspool vanglamüüre, kus inimesed ärkasid hommikul üles uue tätoveeringuga, mille nad olid iseendale teinud või lasknud mõnel sõbral teha. Samuti on võimalik näha igavust kui põhust nn nalja-tätoveeringutes, nagu näiteks 1980. aastal tätoveeritud nibu, mis on muudetud seaks ja kus nibu osa kujutab seanina või näiteks 1976. aastal Patarei vanglas tehtud mutter ja polt põlveliigesel, mis pidid informandi sõnul ta jalga koos hoidma.

Üheks eriliseks põhjuseks oli nn kihlveo-tätoveering, mille informant lasi endale teha 1973. aastal kihlveona „vanakestega“ ehk vanemate ajateenijatega sõjaväes teenides. Kihlvedu seisnes selles, et informant pidi tunni ajaga jõudma punktist A

punkti B ning vahepeal laskma ka tätoveeringu teha. Võitja pidi teisele ostma 7 viinapudelit. Kuna informandil oli tuttav, kes tegeles tätoveerimisega, jõudis ta 45 minutiga tätoveeringu valmis ning võitis kihlveo (vt Foto 20 näitusel).

3.4. Tätoveerimisel kasutatavad motiivid

Kui vaadata Nõukogude Eesti perioodil kasutatavaid motiive, siis kasvas motiivide varieerumise hulk iga kümnendiga (see võib olla nii ka seetõttu, et iga kümnendiga leidis rohkem informante), kuid kõige levinumateks motiivideks olid erinevad merega seotud sümbolid – laevad, ankrud, kajakad jne –, millest enamik olid tehtud väljaspool vanglaid, kuid leidis ka sümboleid, mis olid jõudnud vanglamüüride vahele nagu näiteks laev ja kompass. Kõige laialdasemalt oli informantide seas levinud ankru tätoveering, 100st informandist 19, mis kõik olid tehtud väljaspool kinnipidamisasutusi. Kuigi Raul Kaasik on väitnud, et ka vangide seas oli levinud ankru tätoveerimine (Kaasik, 1996: 86), ei õnnestunud välitööde jooksul selliseid leida.

Teiseks levinud motiivide grupiks olid nn religioossed sümbolid - rist, Jeesus, Neitsi Maarja, kirik jne –, mis vastupidiselt merega seotud sümbolitele olid levinud põhiliselt ainult vanglates. Peamine oletatav põhjus on asjaolu, et antud motiivid jõudsid Eestisse koos Nõukogude Liidust saadetud vangidega või Eesti vangidega, kes olid saadetud karistust kandma väljapoole Nõukogude Eestit. Seda arvamust toetab eriti asjaolu, et Eesti Vabariigi ajast ei ole teada religioosseid sümboleid vangidel, samas varajases Nõukogude Liidus neid esines nagu ajaloolises osas olen välja toonud. Rudolf Haar on väitnud, et alates 1970. aastatest, mil paljud vangid saadeti karistust kandma väljapoole Nõukogude Eesti piire, iseloomustab kohaliku tätoveerimiskunsti rikastumine erinevatest oblastitest tulnud tätoveeringute motiividega (Haar, 1993: 27). Huvitav sealjuures on asjaolu, et religioossed sümbolid ei näidanud vanglates mitte kinnipeetavate usku (Ilm, 1999: 54), vaid nende tähendus sõltus tätoveeringust: näiteks vene kiriku kuplid representeerivad kinni istunud aastate arvu ja rist tähistas üldjuhul varast (Kaasik, 1996: 89; Bronnikov, 2014: 11). Mitmed informandid, kes olid tätoveeringu saanud vanglas, ütlesid, et 1980. aastatel olid tätoveeringud pigem juba kaunistamiseks ning tehti mida sooviti, kuid samas leidis informante, kes väitsid

vastupidist. On võimalik, et see oli igas vanglas erinev, kuid üldiselt jäi mulje, et alates 1980. aastatest saab hakata rääkima nn individuaalsuse esiletõusust läbi tätoveerimise protsessi, vastukaaluks varasemale grupi loomisele läbi märgistuse.

Kolmandaks suuremaks motiivide grupiks oleks loomade kujutamine tätoveeringutes, leidus nii röövloomi (hunte, tiigreid, lõvisid, ämblikke, kasse, madusid, panter, hai) kui ka saakloomi (hiir, siga, jänes) ja linde (tuvi, kajakas, kotkas). Üldiselt kujutati röövloomi kinnipidamisasutustes ning linde merevæes, eriti just kajakaid. Kõige levinumateks olid vanglates erinevad kaslased, ämblikud ja maod, kuigi leidus ka sigu, kas siis naljana või korrakaitstjate ehk „mentide“ mõnitamiseks. Kaslaste rohkuse üheks põhjuseks on asjaolu, et kass oli nõukogude vanglas varga sümbol nagu väitsid mitmed informandid. Seda on kinnitanud ka varasemad uurimused (Kaasik, 1996: 89; Haar, 1993: 25). Baldaev on väitnud, et läbi erinevate kiskja-tätoveeringute väljendati vastuhakku administratsioonile (Baldaev, 2008: 380), mida võib pidada kaslaste rohkuse teiseks põhjuseks vanglatätoveeringutes. Välitööde käigus dokumenteerisin mitmeid agressiivseid ja avatud lõugadega tiigreid, pantreid, leopardi jne. Üheks üllatavaks eripäraks oli lõvi sümbol, mille leidsin vaid sõjavæes saadud tätoveeringute seas. Kuigi ühe tätoveeringu põhjal on keeruline teha üldistusi, siis on siiski oluline, et ka Kaasik on välja toonud, et vanglates leidus lõvi kujutamist harva (Kaasik, 1996: 88).

Neljandaks läbivaks motiivide grupiks olid erinevad variatsioonid naiste kujutamisest. Peamiselt leidus naise motiivi sõjavæes ja vanglas saadud tätoveeringutes. Kaks suuremat alagruppi, mis joonistuvad välja naisi kujutavates tätoveeringutes on nn erootilised tätoveeringud (naiste kujutamine paljalt või vahekorras) ja naine kui kaitsja (näiteks Neitsi Maarja kujutamine). Kuigi seksuaalset kujutamist leidus ka väljaspool vanglamüüre, viisid vangid taaskord asja äärmusesse ning kujutasid naisi alandavates vahekordades, mistõttu võib leida naise motiivi paljalt seitsme päkapiku vahel või vahekorras hundiga „Oota sa!“ multifilmist (vt Foto 14 näitusel). Samas leidus vangide seas ka erinevaid viise, kuidas kujutada naist kaitsjana või kaitstavatena, näiteks üks endine vangla autoriteet rääkis, kuidas naine võis olla kaitsja mentide ja prokuratuuri eest, keda kujutati üldjuhul deemonitena ning keda tema tätoveeringud kägistas inglitiibadega naine nõoriga.

Üheks erilisemaks motiivide grupiks, mis leidus peamiselt vaid vanglates tehtud tätoveeringutes, olid erinevate koletiste, võitlusstseenide, surma ja muude vägivaldsete stseenide kujutamine. Leidus nii deemoneid, libahunte, pealuid, vikatimehi, võitlusstseene, draakoneid jms, mis kõik representeerisid nende kandjate ohtlikku ja vägivaldset elu, kus iga päev oli olelusvõitlus, milles ellu jäävad vaid tugevamad. Võitluspiltidel kujutati suuremana seda, mis oli ülekaalus hea ja kurja võitluses (kurja all mõeldakse antud juhul seda, mis soodustas või põhjustas vangistust) (Ilm, 1999: 55). Samuti olid enamasti vaid kinnipidamisasutustes levinud erinevad leppelühendid ja sörmuse-tätoveeringud.

1980. aastad tõid endaga kaasa suuri muutusi nõukogude ühiskonnas ning seetõttu ka tätoveerimises. Nõukogude Liidu väliste riikide mõjusfäärist hakkasid ilmuma erinevad Aasia (hiina draakonid, hieroglüüfid) ja Ameerika Ühendriikide sümbolismist tekkinud tätoveeringud. Informant, kes istus kinni aastatel 1982-1984 5. tsoonis väitis, et Jaapani kultuuri mõjutused olid nähtavad läbi terve 1980. aastate. Sama on väitnud Raul Kaasik Rummu tsoonide kohta (Kaasik, 1996: 81). Ameerika Ühendriikidest pärit motiividest on eelkõige näha *tribal* tätoveeringuid, ingliskeelseid tekste (mis hakkasid asendama venekeelseid tekste) ja Vabadussammast. Kui mõelda, kust võisid vangid saada informatsiooni välismaiste motiivide kohta, siis mängisid selles suurt rolli ajalehed ja ajakirjad. Informant, kes sai Vabadussamba tätoveeringu Koola poolsaarel väitis, et pilt tuli ajalehest, mille tätoveerija joonistas suuremana ning lisas sinna sobivaid elemente. Sarnaselt kasutasid tätoveerimise motiivide leidmiseks ajalehti ja ajakirju osad sõjaväes teeninud isikud.

Kui enamus motiive olid levinud kõikides kohtades, kus Nõukogude Eestis tätoveeriti, siis väeosa-tätoveeringud olid levinud vaid mereväes, sõjaväes ja dessantväes. Enamasti koosnesid väeosa-tätoveeringud aastaarvudest, millal isik teenis ja väeosa nimetusest. Kuid motiiv, mida leidus kõikides Nõukogude Eesti tätoveerimist praktiseerivates rühmades mitmel erineval viisil oli roosi tätoveering, mille tähendus varieerus sõltuvalt tegemise kohast ja selle kandjast. Näiteks roos, mis oli tehtud alaealiste vanglas, kinnitas seda kandva isiku kriminaalide gruppi. Samas roos, mis oli tehtud merel, võis olla mõeldes armsamale, kes ootas maismaal. Teisi lilli üldjuhul ei kohanud.

4. Fotonäituse “Isa, ma lasin endale linnu teha!” tööprotsess

Järgnevalt tutvustan magistriprojekti rakenduslikku väljundit, milleks on fotonäitus peakirjaga „Isa, ma lasin endale linnu teha!“. Fotograafia võimaldas jäädvustada informantide tätoveeringuid igaveseks ning tuua see väheuuritud kultuuri osa laiemale publikule ette läbi korraldatud näituse Eesti Rahva Muuseumis 18. mai - 24. juuli 2022.

4.1. Näituseni jõudmise protsess

Kuigi idee teha fotonäitus oli olemas juba magistriõppesse sisseastumisel, siis polnud ma kindel, kus näitust korraldada. Mõtted seoses sellega, kus teha ja kellega kontakteeruda, olid aktuaalsed terve esimese magistriõppe aasta. Kuna tegemist on etnograafilise näitusega, olin enda jaoks erinevad kunstigaleriid valikust kõrvaldanud. 2020. aastal enne sisseastumist üritasin saada näitusepinda läbi ERMi konkursi “Oma näitus 2020”, kuid see ei õnnestunud. Muidugi ei teinud ma siis ka kõige paremat turundustööd läbi sotsiaalmeedia. Samuti tunnen, et tegu on teemaga, millega on suhteliselt keeruline saada valituks läbi rahvahääletuse.

Mõte ERMis oma näitus korraldada, tekkis taas päevakorda magistriõpingute teisel semestril. Asusin esialgu ERMiga suhtlema tänu ülikoolipoolsetele tutvustele 2021. aasta juunis. Kui algselt pakuti, et võib-olla on võimalik näitust teha B-sissekäigu pool, siis paari päeva pärast soovitati proovida jälle õnne “Oma näituse” konkursil. Kuna olin juba eelmisel aastal proovinud seal osaleda, siis ei olnud ma selle mõtte osas eriti entusiastlik ning jätsin oma näituse idee sinna esitamata. Sellegipoolest jõudis näituse idee läbi kellegi konkursile, kuid ka sellel korral ei õnnestunud mul konkurssi võita, vaatamata rohkele jagamisele erinevates sotsiaalmeedia kanalites minu enda, mu tutvusringkonna ja osakonna poolt. Hakkasin taaskord mõtlema, et kus veel oleks võimalik näitust korraldada, arvestades just käesoleva näituse jaoks sobilikke pindu. ERMis näituse korraldamise idee jäi taaskord mu mõtetes tahaplaanile.

Pärast paari kuud vaikust, tuli ERMi poolt otsus, et näitust oleks võimalik eksponeerida Hurda saali ees. Sellest momendist alates suhtlesin ainult e-kirja teel ERMiga, üritades saada täiendavat infot näituse kuupäevade osas ja täpsete

seinapindade suurust, et oleks võimalik hakata näitust varakult ette valmistama. Lõplikult kinnistusid näituse kuupäevad ja täpsed seinapinnad alles 17. jaanuaril 2022. Kokkuleppe kohaselt tuleb ERMi poolt näitusepind ja abi piltide ülespanemisega ning minu ülesanneteks oli näituse materjalide jaoks rahastuse otsimine ja näituse plaani loomine. Samuti lisandus sellele aprillikuus näituse plakatite ja reklaamide kujundamine (vt 4. Näituse plakat ja reklaam). Õnneks tunnen ennast plakatite kujundamisega kindlalt, kuna Eesti Kunstiakadeemias olen kujundamist natukene õppinud ning olen varasemalt kujundanud erinevaid asju, näiteks ürituste plakateid, plaadi ümbriseid, särke, koolilipu jne.

Keerulisim osa praktilise poole pealt oli näitusele rahastuse otsimine ning kogumine, mida tegin suhteliselt viimase hetkeni enne näitusetööde printimist ning raamimist. Seetõttu saatsin näituse materjalid trükki kõvasti hiljem kui olin esialgu kavatsenud. Kui näitusel eksponeeritud fotod sain kätte kaks nädalat enne näituse tähtaega, siis erinevate tegurite tulemusel, kuid peamiselt oma hilinemise tõttu, sain fotosid saatvad tekstid kätte kuus päeva enne tähtaega. Algselt öeldi printimiskohast, et saan kätte kaks päeva enne 18. maid, mis oleks olukorra veel keerulisemaks teinud, kuid õnneks õnnestus varem kätte saada. Omaette katsumus oli näituse materjalide transportimine Tallinnast Tartusse. Peamiselt seisnes keerukus selles, et kuna mul endal autot ega juhilube pole, pidin sõltuma tööde transportimisel sõpradest ning nende abist. Kuigi suhtlesin ka ERMiga tööde kohaletoimetamise osas Tallinnast Tartusse, siis kahjuks ei suutnud me leida mõlemale osapoolale sobivat aega. Õnneks on ERM nõus töid pärast näituse lõppu Tallinnasse tagasi transportima. Esmalt transportisin venna abil tööd raamimiskojust koju ning seejärel sõbra abil ERMi, aga kuna tegu oli laupäevaga, siis esines ka selles tõrkeid. Esialgu, kui vestlesin meili teel, siis ei oldud kindlad, kas mul on materjale kuhugi jätta, kuna tegu on puhkepäevaga ning ei teatud, kas keegi on majas sellel ajal. Õnneks lahenes ka see olukord. Õpetus näituse planeerimisest on: ole valmis selleks, et mitte miski ei lähe nii nagu sa planeerid.

Näitust hakkasime ERMi poolse abiga üles panema 17. mai hommikul. Esimese probleemina avastasime, et raamitud fotode taga olevad kinnitusaasad on liiga väikesed ning kogu tamiilide küljes olev metallist kinnitus jäaks raamide tagant paistma. Kuna see ei oleks esteetiliselt ilus ning oleks külastajatele märgatav, pidime mõtlema mingi teise lahenduse välja. Jõudsime lahenduseni, kus liigutasime kinnitusaasad allapoole ning panime nende vahele pinges traadi, mille külge

kinnitasime seejärel kinnituskonksud. Kuna konksud hakkasid traadi peal libisema, siis panime teibiga traadi peale tõkked ette. Teinekord tean, et tasub üle küsida, millised kinnituskonksud või vahendid näitusepinnal tööde eksponeerimiseks on. Järgmine probleem tuli ilmsiks kui hakkasin selgitavaid tekste üles panema. Avastasin, et olin kahe teksti puhul teinud valearvestuse paigutuse osas, mistõttu ei olnud neid võimalik neid eksponeerida. Samuti mõistsin, et olin seinateksti teinud mõõtudelt liiga väikese. Õnneks oli ERMil kohe lahendus olemas ning saatsime vajalikud kolm teksti uuesti printimisele, seekord ERMi rahade eest. Seinateksti panime 17. mai õhtul küll välja, kuid vahetasime 18. mai õhtul välja ning lisasime ka puuduvad kaks selgitavat teksti.

Oli hea meel, pärast peaaegu ligi kolm aastat kestnud välitöid, näha oma fotosid lõpuks eksponeeritult seintel. Kuigi ka siis leidsin vigu, mida teinekord võiksin vältida. Minu järeldus on, et igast näitusest õpib midagi ning üpris keeruline on olla täielikult rahul oma töödega. Järgmisel korral peaksin näiteks laskma elukutselisel graafilisel disaineril kujundama etiketid, et oleks professionaalsem ja ühtlasem väljanägemine. Teiseks peaks alati üle täpsustama näitusepinnal kasutatavad riputamishahendid, et ei tekiks tööde üles riputamisel probleeme. Ühesõnaga - oleksin pidanud üldiselt rohkem suhtlema ERMiga tööde eksponeerimise ning nendepoolsete võimaluste osas.

4.2. Näituse kontseptsioon

Näituse pealkiri on viide 1977. aasta Nõukogude Eesti episoodfilmile "Karikakramäng", täpsemalt kolmandale episoodile "Tätoveering", kus Arvo Kukumäe tegelane Margus eksponeerib oma uut tätoveeringut konstaablist isale antud lause saatel. Näitus keskendub tätoveerimisele Nõukogude Eestis ning väljundiks on fotod, millele lisanduvad neid selgitavad tekstid. Piltidel on dokumenteeritud Eestis elavate eri rahvustest ja erineva taustaga inimestele tehtud tätoveeringud nõukogude võimu perioodil. Selle perioodi tätoveeringutele keskendumise põhjuseks on asjaolu, et neid kandev põlvkond on kadumas ning nendega koos on kadumas ka nende tätoveeringud ja isiklikud lood ning sellega koos ka tükike Eesti ajalugu.

Kuna informante oli 100 ja kogutud fotosid tätoveeringutest üle 250, pidin näitusel eksponeerimiseks tegema põhjaliku valiku. Fotode valikul keskendusin mitmele erinevale faktorile. Esiteks oli soov välja tuua võimalikult erinevad tätoveerimist praktiseerivad ringkonnad Nõukogude Eesti kontekstis - vangla, sõjavägi, merendus, kutsekool jne. Teiseks sooviks oli see, et näitusel oleks esindatud võimalikult palju erinevaid motiivide gruppe, mis võimaldavad paremat sissevaadet tätoveerimise kultuuri ning seda mõjutavatesse teguritesse. Kuna näituse keskmes on tätoveeringud ning nendega seotud lood, siis olid suure tähtsusega ka huvitavamate lugudega seotud tätoveeringud, mistõttu võis lugu kaaluda üle tätoveeringu kvaliteedi või fotode kunstilise poole. Samas mängis rolli ka esteetiline osa: kuna tegemist on näitusega, pidid fotod omavahel kokku sobima ning moodustama terviku. Samuti lähtusin fotode valikus uurimisküsimustest, kuna soovisin ka külastajatele, kes magistriprojekti katusteksti ei loe, võimalikult informatsioonirikast kogemust. Näituse kontseptsiooni loomisel pidin arvestama suuresti ka sellega, millised materjalid võiksid just külastajatele huvitavad olla ning seetõttu pidasin vajalikuks valikuid tehes langetada otsuseid erinevatest vaatenurkadest.

Kuna tätoveeringute näol on tegemist visuaalse materjaliga, siis lisasin fotodele neid selgitavad tekstid, kus on välja toodud tätoveeringu tegemise koht, sellega seotud lugu ja tätoveerimise põhjus. Samuti on näituseruumis üks pikem nn sissejuhatav tekst, mis tutvustab külastajatele lühidalt Nõukogude Eesti tätoveerimise ajaloolist tausta, pealkirja päritolu ning uurimuslikku tausta. Eksponeerimisel üritan kirjaliku osa võimalikult minimaalsena hoida, et fookus püsiks visuaalsel materjalil, aga samas tahan, et seda oleks piisavalt palju, et külastajatel ei tekiks liigset tõlgendamise võimalust, mida fotod niikuinii enesega kaasa toovad. Seetõttu on näituse planeerimine nagu nõõril kõndimine, kus üks vale otsus muudaks kogu näituse üldpilti.

Fotod on eksponeeritud mustades kitsastes raamides, et raam ei varjutaks fotosid. Samuti puuduvad fotodel pealkirjad, kuna leidsin, et pealkiri oleks etnograafilise fotonäituse juures liialt suunav. Kokku lasin printida ja raamida 25 fotot - kaksteist A3 ja kolmteist A2 suurusel.

4.3. Sihtgrupp

Näitus on suunatud küllaltki laiale publikule, mistõttu on ühte konkreetset sihtgruppide keeruline välja tuua, kuid kindlasti võiks antud näitus enim huvi pakkuda tätoveerimise ning alternatiivkultuuride huvilistele külastajatele. Samuti kunstiajaloolastele ning üldiselt visuaalse materjaliga töötavatele isikutele. Mõningal määral ka Nõukogude Eesti ajaloo huvilistele ning subkultuuridest huvitatutele.

4.4. Toimumiskoht ja kujundus

Näituse toimumiskohaks on Eesti Rahva Muuseumi Hurda saali esine ala, näitus on avatud 18.05.2022 kuni 24.07.2022. Kuigi Hurda saali ees toimub pidevalt erinevaid foto- või kunstinäitusi, on tegu ikkagi suhteliselt keerulise pinnaga, kuna tegemist on kolme erineva seinaga, kus on lisaks teisi segavaid visuaalseid tegureid nagu näiteks ukSED, majajuhised jms. Seetõttu pidin näituse kujundamisel silmas pidama nende tegurite asukohti, et need ei mõjutaks näitusel eksponeeritud materjali liialt palju. Samuti on Hurda saali esine nn konverentsisaali eesruum, kus kohvipausidel pakutakse juua ja süüa, mis muudab taaskord näituse pinda ja mängib seal eksponeeritava materjaliga. Selles osas ei ole mul võimalik midagi muuta, kuid on huvitav mõelda, et milliseid üritusi seal selle kahe kuu jooksul kui mu näitus üleval on korraldatakse ning kuidas näitusel eksponeeritud materjali suhtutakse. Samas tekitab see minus endas tunde, et kas seda näitust saab üldse tõsiseltvõetava näitusena võtta, kui tegemist on näitusepinnaga, mida kasutatakse ka muudel eesmärkidel. See arusaam tuleneb ilmselt varasemast EKA taustast, kus üldiselt suhtuti restorani, kohvikute jms kohtade seintel eksponeeritud näitustesse kehvemalt kui nn tõelistes kunstigaleriides korraldatud näitustesse.

Näituseplaani koostamisel võtsin aluseks ERMi poolt saadetud majaplaani koos mõõtudega (vt 2. Näituse kavand). Samuti käisin kohapeal mõõtnas seinte täpset kasutuskõlblikku pinda, mis võimaldas täpsemalt paika panna kindla fotode arvu ja suuruse.

4.5. Eelarve ja rahastus

Näituse rahastuse küsimused olid aktuaalsed terve magistriprojekti tegemise aja. Kuna soovisin fotosid eksponeerida välja prindituna ja raamituna, mitte fotokapal, siis pidin arvestama ka suurema väljaminekuga. 2021. aastal esitasin taotluse Eesti Kultuurkapitalile. Kuigi ei olnud projekti taotluses eriti kindel, õnnestus siiski saada 500€ toetust, kuigi taotlesin 800€. Ülejäänud rahastus tuli oma tätoveerimise töödest saadud tulust. Õnneks puudusid näituse tegemisel muud suuremad kulud, kuna ERM toetas ilma rendita näituseruumi kasutamisega ja tehnilise toe pakkumisega.

Fotode trükk ja raamimine + tekstide trükk:

13 A2 fototrükk+raam+klaas, tüki hind 55€: kokku 715€

12 A3 fototrükk+raam+klaas, tüki hind 37€: kokku 444€

Käibemaks 20%: 231€

1 A2 mõõdus teksti trükk+kapa: 16,80€

8 A3 mõõdus teksti trükk+kapa, tüki hind 10€: kokku 80€

Kokku: 1487,70€

Kokkuvõte

Magistriprojekti idee sai alguse juba 2019. aastal Eesti Kunstiakadeemias bakalaureuseõppes, aasta enne Tartu Ülikooli etnoloogia, folkloristika ja rakendusantropoloogia magistriõppesse astumist. Peamiseks uurimise alustamise põhjuseks oli asjaolu, et mõistsin, kui vähe on tätoveerimist Eestis uuritud. Eestis puuduvad varasemad uurimused, mis keskendus just Eesti tätoveerimise ajaloo ja kultuuri uurimisele. Kuigi leidub erinevaid käsitlusi Nõukogude Eesti vanglakultuuri uurimisest ning sealhulgas tätoveeringutest, siis on see jäänud kõik peamiselt korrakaitstjate ametialaseks kasutamiseks. Sel põhjusel otsustasin keskenduda perioodile, mille ajal elanud inimesed on veel olemas ning on võimalik jäädvustada nende kehadel olevaid tätoveeringud ja nendega seotud lugusid. Nende inimeste lood ja tätoveeringud võimaldavad omakorda konstrueerida osaliselt Nõukogude Eesti tätoveerimise kultuuri ja välja tuua seal esinevaid eripärasid ning mustreid.

Viisin uurimuse läbi tehes välitöid üle Eesti kolme aasta vältel suheldes 100 inimesega, kes lasid ennast tätoveerida Nõukogude Eesti ajal. Empiirilise materjali kogumiseks kasutasin meetoditena peamiselt osalusvaatlust, salvestamata intervjuudest saadud märkmeid ja fotograafiat. Välitööde analüüs väljendub läbi fotonäituse, mida eksponeerin Eesti Rahva Muuseumis 18.05.-24.07.2022. Selleks, et näitusel eksponeeritud fotod ja tekstid aitaksid mõista tätoveerimise ajalugu ja kultuuri Nõukogude Eestis, püstitasin materjali analüüsimiseks neli küsimust: Kes lasid ennast tätoveerida Nõukogude Eestis? Mis olid tätoveerimise põhjusteks ning kust tulid kasutatud motiivid? Kus ja millal tätoveerimise protsess toimus? Kuidas nägi tätoveerimise protsess välja ja kes olid tätoveerijad? Fotod ja tekstid, mis on näitusel eksponeeritud, püüavad vastata esitatud küsimustele, tuginedes materjali analüüsist tulnud vastustele.

Magistriprojekti katustekst annab näitusel eksponeeritud fotodele ja tekstidele laiemat ajaloolist ja sotsiaalset konteksti selgitades tätoveerimise ajaloo ja kultuuri arengut Eesti aladel Vene Keisririigist kuni Eesti iseseisvumiseni ning toob välja nii Nõukogude Liidu vanglate tätoveerimiskultuuri päritolu tagamaad kui ka meremeeste tätoveerimise traditsiooni püsivuse Eestis. Samuti aitab katustekstis esitatud ajalooline osa mõista ja tõlgendada empiirilist materjali.

Kuna olin varasemalt EKAs näituste korraldamise ja tööde eksponeerimisega tegelema, siis tundsin ennast projekti praktilise poole osas kindlamalt kui teoreetilises osas. Minu jaoks osutus kõige keerulisemaks osaks magistriprojekti katusteksti kirjutamine, kuna varasemalt puudub kogemus pikema akadeemilise teksti kirjutamisega. Seda eelkõige seepärast, et EKAs puudus bakalaureusetöö juures kirjalik osa. Seetõttu oli magistriprojekti katustekst esimene korralik uurimistöö, mille olen oma õpingute jooksul loonud. See omakorda tekitas palju stressi ja küsimusi kirjutamise ajal, pani pidevalt kahtlema oma võimekuses, kas suudan piisavalt hästi kirjutada jne. Samas tunnen, et läksin kergema vastupanu teed, kuna ei valinud lõpetamiseks mitte magistritööd, vaid projekti, kuigi tunnen, et visuaalse materjaliga töötamisega sobib projekt väljundiks paremini kui tekst, kuna tekst ei võimalda edasi anda seda, mida on võimalik visuaalselt kogeda.

Kuigi tundsin ennast projekti praktilises osas kindlalt, siis tundsin materjali koguse kasvades aina rohkem ebakindlust, seda just näitusel eksponeeritud materjali valimi tegemise osas. Seda peamiselt seetõttu, et informatsiooni, mida soovisin esitada ning mida tundsin olevat tähtis on palju, kuid eksponeerida on võimalik vaid ainult väikest osa sellest. Seepärast kõhklesin pikalt valiku tegemisel. Läbi empiirilise materjali analüüsi õnnestus siiski paika panna peamised mustrid, mis tegid osaliselt valiku minu eest. Lõplikult sai näitusele valitud 25 fotot, mille puhul tundsin, et need vastavad kõige rohkem esitatud küsimustele ning samal ajal sobivad omavahel esteetiliselt.

Kuna välitöödelt kogutud materjali on palju, kuskil 250 dokumenteeritud tätoveeringut, siis tekivad paratamatult küsimused, et mida teha terve kogutud materjaliga ning kus võiks neid edaspidi talletada. Praeguses hetkes jääb kogu materjal minu enda kätte, kus see on salvestatud tagavara mõttes kolme erineva andmekandija peale, kuid on võimalik, et tulevikus võtan ühendust nende talletamise osas mõne muuseumiga. Muidugi siis kerkivad esile küsimused, et kellel on õigus neid kasutada, mille jaoks jne.

Kui alustasin projektiga, siis oli üheks alustamise põhjuseks soov tõestada, et ka nõukogude perioodil ei teinud tätoveeringuid vaid vangid ning et tätoveerimine ei ole omane vaid ühele rahvusele, vaid on universaalne kunstiline vorm. Nüüdseks olen rahvuse küsimuse kõrvale jätnud, kuna antud väide ei vaja eraldi tõestamist ja

Samuti on keeruline piiritleda, kust jookseb isiku nn „ametlik“ või riiklik rahvus, tema enda rahvuse tunnetus ja tema esivanemate rahvus (eriti suheldes vene keelt kõnelevate informantidega). Empiirilisest materjalist tuleb välja, et kuigi nõukogude perioodil ei saanud tätoveeringuid ainult vangid, oli tätoveerimine levinud peamiselt erinevates nn maskuliinsetes kinnistes ja poolkinnistes keskkondades, enamasti vanglas ja sõjaväes. Samuti on oluline välja tuua, et kuigi tätoveeringuid teostati ka väljaspool vanglaid, siis oli vanglates tätoveerimine kõige rikkalikum ning mõjutas palju vanglamüüridest väljaspool olevat tätoveerimise kultuuri. Seda peamiselt läbi tätoveeringutes kasutatavate sümbolite, mida jäljendati noorte poiste poolt näiteks kutsekoolides.

Kuigi kaalusin magistriõppesse astudes ka raamatu väljaandmist, mõistsin erinevate õppejõududega suheldes, et see läheks magistriprojekti raames liialt keeruliseks ning kulukaks. Seepärast jäin näituse idee juurde, kuigi raamatu idee ei ole kuhugi kadunud ja on hetkel tulevikuplaanides. Eriti arvestades asjaolu, et näitusele oli võimalik esitada ainult väike osa kogutud materjalist. Samuti võimaldaks raamat avada põhjalikumalt ajaloolist tausta ning kontekstualiseerida Nõukogude Eesti tätoveerimise kultuuri laiemalt. Tagantjärele vaadates mõistan, et raamat oleks olnud tõesti liiga mahukas magistriprojekti raames. Samuti nõuab Eesti tätoveerimise kultuur ja ajalugu põhjalikumat uurimist, seda nii tänapäevase tätoveerimise kultuuri kontekstualiseerimise kui ka üldise ajaloolise tausta osas. Käesolev projekt on alles algus, millelt on võimalik üles ehitama hakata Nõukogude Eesti tätoveerimise kultuuri, mis oma rikkuse poolest nõuab laialdast ja põhjalikku uurimist erinevate distsipliinide poolt.

Kasutatud kirjandus:

Angel, G. (2017). Recovering the Nineteenth-Century European Tattoo. L. Krutak; A. Deter-Wolf (toim), *Ancient Ink: The Archaeology of Tattooing* (lk 107-130). University of Washington Press.

Annist jt. (2017). Antropoloogia metodoloogia. A. Annist, M. Kaaristo (toim), *Sotsiaal- ja kultuurantropoloogia: Õpik Kõrgkoolidele* (lk 60-96). Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Anordnungen und Bekanntmachungen der Livländischen Gouvernements-Obrigkeit. (1864). *Livländische Gouvernements-Zeitung*, nr. 145, 18 detsember.

Baldaev, D. (2008). *Russian Criminal Tattoo. Encyclopaedia Volume III*. London: FUEL Publishing.

Brain, R. (1979). *The Decorated Body*. New York: Harper & Row.

Bronnikov, A. (2014). *Russian Criminal Tattoo. Police Files Volume I*. London: FUEL Publishing.

Collier, J. & Collier, M. (1986). *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. UNM Press.

Dye, I. (1988). The Tattoos of Early American Seafarers, 1796-1818. *Proceedings of the American Philosophical Society, Dec., 1989, Vol. 133, No. 4 (Dec., 1989)*, lk 520-554.

Durkheim, E. (2012). *The Elementary Forms of the Religious Life* (Ebook #41360).

Kasutatud

16.12.2020.

https://www.gutenberg.org/files/41360/41360-h/41360-h.htm#Footnote_722_722

Ebensten, H. (1953). *Hearts and True Love*. London: Derek Verschoyle.

Eesti esimene tätoveerimissalong on avatud. (1993). *Post: rahva tõeline hääl*, 1. november.

Govor, E. (2010). *Twelve Days at Nuku Hiva: Russian Encounters and Mutiny in the South Pacific*. Honolulu: University of Hawai'i Press.

Gustafson, M. (2000). The Tattoo in the Later Roman Empire and Beyond. J. Caplan (toim), *Written on the Body: The Tattoo in European and American History* (17-31). Princeton: Princeton University Press.

Haar, R. (1993). *Roos on varaste lill*. Tallinn: Olion.

Henley, P. (2004). Putting film to work. Observational cinema as practical ethnography. S. Pink, S. Kurti (toim), *Working Images: visual research and representation in ethnography* (109-130). Routledge.

Ilm, U. (1999). *Süüdimõistetute kriminaalne subkultuur slängis ja tätoveeringutes*. Magistritöö. Tallinna Pedagoogikaülikool, psühholoogia osakond.

Ilm, U. ja Tender T. (2003). *Trellide ja luku taga*. Tartu: Atlex.

Joonised inimese ihul. (1929). *Rahvaleht (1923-1940)*, 10. september.

Joonistage minu kehale. (1929). *Uudisleht, nr. 68*, 28. august.

Kaasik, R. (1996). *Ma... seda õnne*. Tartu: Greif.

Kadunuks peetud sõdur ilmus välja. (1954). *Vaba Eesti Sõna*, 15. aprill.

Kamov, F., Kurljanski, A., Hait, A. (stsenaristid) & Kotjonotškin, V. (režissöör). (1973, 12. mai). *Свистать всех наверх (На корабле)* (Нooaeg 1, episood 7) [Telesaate osa]. *Ну, погоди!* [Oota sa!]. Союзмультфильм.

Kask, P. (1988). Sindi mõisavalitseja Johann Gustav Tardeli tapmisloo ühiskondlikust taustast. *Kleio, nr. 1*, 84-89.

Kas tätoveerimine suurmoeks? (1939). *Uudisleht, nr. 12*, 22. jaanuar.

Keene, D. (2005). *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852-1912*. Columbia University Press.

Kollmann, N. S. (2006). Marking the Body in Early Modern Judicial Punishment. *Harvard Ukrainian Studies*, 28(¼), 557-565.

Krusenstern, A. J. (1813). *Voyage Round the World, in the Years 1803, 1804, 1805, & 1806*. London.

Käbin, R. (1930). Kõnelevad armid. *Nool (Tartu)*, nr. 26, 24. mai.

Libiete, I. (2020). *Skins. Collection of Tattooed Skin Specimens at Riga Stradins University Anatomy Museum*. Riga: RSU Anatomy Museum.

Lodder, M. (2022). A Medium, Not a Phenomenon: An Argument for an Art-Historical Approach to Western Tattooing. J. Martell, E. Larsen (toim), *Tattooed Bodies: Theorizing Body Inscription Across Disciplines and Cultures* (lk 13-42). Palgrave Macmillan.

Löwenstern, H. L. (2003). *The First Russian Voyage Around the World. The Journal of Hermann Ludwig von Löwenstern*. Fairbanks: University of Alaska Press.

Maadleja Kusnets mõisteti vangi. (1934). *Päewaleht*, nr. 73, 15. märts.

Martin, C. W. (2018). *The Social Semiotics of Tattoos: Skin and Self*. Bloomsbury Publishing.

Mees Metsast. (2020, 16.09). Juturing „Aja teenimise kunst“ [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=k-uyFK-9ff0>. 14.01.2022.

Minu nina ei meeldi mulle! (1930). *Tallinna Post*, 6. aprill.

Must, A. (2012). *Siber ja Eesti: Jalaraua kõlin*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Mõndasugust. (1923). *Esmaspäev: piltidega nädalleht*, nr 13, 3. aprill.

Märkmeid vanglast. (1933). *Rahva Hääl (1928-1935)*, 5. märts

Naesterahwad prii. (1894). *Eesti Postimees ehk Nädalaleht, maa- ja linnarahvale*, nr. 22, 28. mai.

Naissuvitaja püüdis varga kinni (1937). *Uudisleht*, nr. 120, 8. juuli.

Новая американская мода. (1893). *Ревельские известия : газета местных интересов, литературная и политическая*, 22. juuli.

Oettermann, S. (2000). On Display: Tattooed Entertainers in America and Germany. J. Caplan (toim), *Written on the Body: The Tattoo in European and American History* (lk 193-211). Princeton University Press.

Otsitakse vilunud tätoweerijat. (1922). *Postimees (1886-1944)*, nr. 267, 15. november.

Otsitakse isikut (1935). *Postimees (1886-1944)*, nr. 107, 18. aprill

Pildid inimese kehal (1929). *Esmaspäev: piltidega nädalleht*, nr. 2, 14. jaanuar.

Pilt, M. (2017). Uurijaeetika. M. Metsvahi (toim), *Folkloristlikud välitööd* (lk 260-276). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Pink, S. (2013). *Doing Visual Ethnography*. SAGE Publications.

Nüüd veel ehk pärast ilmasgi enam näha! (1894). *Postimees (1886-1944)*, nr. 104, 14. mai.

Päewauudised (1913). Tallinna Uudised, 20. juuli.

Rammul, A. (1928). *Saaremaa tervishoiuline kirjeldus*. Tartu: Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituut

Rammul, A. (1929). *Läänemaa tervishoiuline kirjeldus*. Tartu: Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituut

Rammul, A. (1930). *Pärnumaa tervishoiuline kirjeldus*. Tartu: Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituut

Rammul, A. (1931). *Virumaa tervishoiuline kirjeldus*. Tartu: Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituut

Rammul, A. (1937). *Harjumaa tervishoiuline kirjeldus*. Tartu: Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituut

Roots, G. (1938). *Kohtuarstiteadus*. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus.

Rubin, A. (1995). The Tattoo Renaissance. A. Rubin (toim), *Marks of Civilization* (lk 233-262). University of California.

Розыски. (1891). *Livländische Gouvernements-Zeitung*, nr. 68, 21. juuni.

Розыски. (1900). *Livländische Gouvernements-Zeitung*, nr. 110, 9. oktoober.

Riigi Teataja 2019 = Isikuandme kaitse seadus (04.01.2019). Riigi Teataja I. Viimati vaadatud 12.03.2022 <https://www.riigiteataja.ee/akt/104012019011>

Sanders, C. R. (1995). Drill and Frill: Client Choice, Client Typologies, and Interactional Control in Commercial Tattooing Settings. A. Rubin (toim), *Marks of Civilization* (lk 219-232). University of California.

Sanders, C. R. (1989). *Customizing the Body: The Art and Culture of Tattooing*. Philadelphia: Temple University Press.

Schrader, A. M. (2000). Branding the other/Tattooing the Self. J. Caplan (toim), *Written on the Body: The Tattoo in European and American History* (lk 174-192). Princeton University Press.

Schrader, A. M. (1977). Containing the Spectacle of Punishment: The Russian Autocracy and the Abolition of the Knout, 1817-1845. *Slavic Review*, Vol. 56, No. 4 (Winter, 1997), lk. 613-644.

Seljamaa, E. (2017). Osalusvaatlus. M. Metsvahi (toim), *Folkloristlikud välitööd* (lk 108-123). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Siim, P. M. (2017). Mitmepaiksed välitööd. M. Metsvahi (toim), *Folkloristlikud välitööd* (lk 197-206). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Sinclair, A. T. (1908). Tattooing – Oriental and Gypsy. *American Anthropologist*, Jul.-Sep., 1908, New Series, Vol. 10, No. 3 (Jul.-Sep., 1908), lk 361-386.

Simm, P. (Režissöör). (1977). Tätoveering [Film]. Tallinnfilm.

Sport. (1923). *Päewaleht*, nr. 273, 13. oktoober.

Tamm, M. (2007). *Kuidas kirjutatakse ajalugu?* Tallinn: Varrak.

Tartlase vintsutusi fashistide surmalaagreis (1945). *Postimees (1886-1944)*, nr. 66, 22. märts.

Tatuaggi Lauretani. (2020). Pilgrims and Tattoo of Loreto. Kasutatud 14.01.2022, <https://www.tatuaggilauretani.it/en/pilgrims-and-tattoo-of-loreto>

Татуировка. (1917). *Ревельское слово* : ежедневная общественно-политическая газета, 27. juuli.

Teate palumine. (1911). *Koit*, 22. juuli.

Tender, T. (2003). Pilguheit suletud subkultuuri: Mõnda kinnipidamiskoha ja sõjaväe siirderiitustest. T. Tender, K. Kingo (toim), *Trellide ja luku taga* (lk 59-66). Tartu: Atlex.

Tätoveerimine Häädemeestel. (1927). *Esmaspäev: piltidega nädalleht*, nr. 5, 31. jaanuar.

V. s. Sport 25-aastane. (1937). *Uudisleht*, nr. 196, 18. november

RA:

EFA.312.A.230.295

EFA.312.A.230.271

EFA.312.A.230.294

ESM:

ESM F 383:42/A 6492

Photo exhibition “Father, I had a bird done on myself” - Tattooing in Soviet Estonia

Summary

The applied outcome of this master's project is an ethnographic photo exhibition with the title “Father, I had a bird done on myself” in Estonian National Museum 18.05 - 24.07.2022. The title of the exhibition is a reference to the Soviet Estonian episode film “Karikakramäng”, which was made in 1977. The purpose of choosing this title is that for many Soviet Estonians, this movie was their first contact with tattoos.

In this project I documented tattoos and stories regarding them from the Soviet Estonia era. The idea for this project was born already in 2019 when I was finishing my bachelor's degree in the Estonian Art Academy, one year before I enrolled in my master's studies at the University of Tartu in 2020. The main research problem of this project is the lack of knowledge regarding the history and culture of tattooing in Soviet Estonia and its previous focus on only criminal tattoos. Therefore discarding and forgetting all the other people who also got tattooed during the Soviet occupation. Which in turn has created an understanding that only criminals had tattoos in Soviet Estonia.

The reason why I chose to exhibit the photos through the photo exhibition, is to show this little researched and unknown part of Estonian history and culture to a wider audience. Also, I feel that because tattoos are a visual language, it is best to show them using visual methods. Therefore not losing any information that could get lost when translating visual material to textual. The photo exhibition enables viewers to understand the history and culture of tattooing in the Soviet Estonian era, which is why, for the analysis of the material, four questions were raised, which will be answered to the viewers through the 25 exhibited photos and their accompanying texts:

- 1) Who got tattoos in Soviet Estonia?
- 2) What were the reasons for tattooing and where did the motives come from?
- 3) Where and when did the process of tattooing take place?

4) What did the practice of tattooing look like and who were the tattoo artists?

The empirical material for this research comes from fieldwork that I conducted all over Estonia over the course of three years. During this, I communicated with 100 informants who had their tattoos made during the Soviet Estonian era.

Considering the practical side of the project, the first chapter gives an overview of the history of tattooing in Estonia to show and explain the roots of Soviet Estonian tattoo culture. It also helps to analyze my empirical material, through comparison with earlier history. The historical part starts with the branding of criminals in the Russian Empire, which can be seen as a predecessor to tattooing in the Soviet Union's penal system. After that, I give an overview of tattooing in Estonia, while being part of the Russian Empire, which shows the roots of traditions of sailor tattooing in Estonia. Followed by tattooing during the Republic of Estonia. I end the first chapter with a short history of tattooing in Soviet Estonia. Where I mostly show how tattooing was stigmatized in that era through different means. At the same time, I compare tattooing as a practice in Soviet Estonia and the United States of America, to bring out the emerging differences and similarities.

In the second chapter, I give an overview of the methods I used during my fieldwork. These include using photography as a means for documentation, participant observation, and field notes, which I used to record the information from conversations with the informants. I end the second chapter with questions regarding the ethical aspects of my project, which mainly focus on the questions that may arise with using photos in an exhibition.

In the third chapter, I analyze the empirical material through the four questions that I raised in the beginning. I found that tattooing in Soviet Estonia was mostly practiced in closed and semi-closed men-based communities, like in prisons and the army. The main reason why people got tattooed was to show a sense of group unity, but in the 1980s it started to emerge also the need to show individuality through tattoos. The tattooing process was most primitive, done by using available materials and most of the time pricked into the skin with a needle. Except in the prison system, where starting from the middle of the 1970s, self-constructed tattoo machines were built. Almost all of the tattooers had no artistic background or education. The most

common motives that were tattooed were: tattoos relating to the sea, religious tattoos, different animals, naked women, and monsters.

In the fourth chapter, I introduce different parts of the project and the story of how it came to be. Introducing the concept of the exhibition, its budget, target group, and all the details concerning the exhibition.

Estonian tattoo history and culture demand more thorough research and documentation. Both in terms of the contextualization of contemporary tattoo culture and the general historical background of tattooing in Estonia. This project is just the first step towards understanding the tattoo history of Estonia, giving an insight into the era that is closest to the present time.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Oskar Poll,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Fotonäitus "Isa, ma lasin endale linnu teha" - Tätoveerimisest Nõukogude Eestis,
mille juhendaja on Aimar Ventsel,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi
DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele
kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi
DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab
autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning
keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse
kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute
intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Oskar Poll

19.05.2021